

ЛИСТИ

ДО ПРИЯТЕЛІВ

**LETTERS
TO
FRIENDS**

Листи до ПРИЯТЕЛІВ

Листи до ПРИЯТЕЛІВ

LETTERS TO FRIENDS

1957—1958

Мистецькі обкладинки Зенона Голубця

1959—1960

З М І С Т :

Народовбивство в Україні 30-их років	1
Б. Бойчук: Краєвид 1933 р.	3
М. Турчманович: Атомово доба та її ідеї	4
Револуція любови	12
Йосиф Гірняк: Мар'ян Крушельницький	14
Юрій Лавріненко: Проза Миколи Хвильового в оцінці амер. критики	22
Д-р Т. Олесіюк: Кам'янець — Золотий Вінець	24
Любов Дражевська: Санками з Норільську до Ігарки	30
(З спогадів)	
Михайло Добрянський: З дороги (лист)	35
Вадим Лесич: Між візантинізмом вглиб — і пейзажем як синтезою (З виставки П. Холодного)	36
Дам'ян Горняк: Українське церковне мистецтво і його репрезентація	38
Юрій Лавріненко: На труднім шляху до перемоги (до збірки Б. Бойчука: Спомини любови)	42
Д-р М. Данилюк: Невідбута дискусія (до книжки Т. Лапичака: Український Націоналізм)	45
З нашого світу:	
„Експеримент” і „реакція”	50
Пам'ятки по М. Курахові	
Культурний обмін без України	
Умирайте спокійно	
Справи Публіцистично-наукового Інституту	54
З книжок і преси: Українець на папському престолі (ООЛ.); Рятунок у Данії (ООЛ.); Подорож по СРСР (Р. В-к); Географія Європи (Ро-са).	55
М. І.: На хвилюючому океані	58
Чому?	62

НАРОДОВБИВСТВО В УКРАЇНІ 30-х РОКІВ

Є події й переживання, для яких трудно знайти відповідні слова. Кожна спроба зблизитися до них словом вражає і болить нас своєю неспівмірністю, блідістю супроти пам'яті тих подій і тих переживань. А все ж людина шукає слів, намагається знайти їх і в них, завдяки їм, знайти полегшу і визволення від примарних видив і зв'язаних із ними колишніх, але ще живих страждань.

Це душевний стан українського суспільства, його свідомості і його почувань у 30-ліття голоду в Україні 1932-1933 рр. Пам'ять великої трагедії яскравіша слів, що ними згадуємо її. Душевна рана, завдана тим ударом, не заблизнена кривавиться досі.

Це був найжорстокіший акт геноциду-народовбивства, що його вперто, століттями намагається завершити Москва на Україні. Царські режими жорстоко розправлялися з усіма незалежницькими посяганнями провідної верстви, духової й політичної. Заборони, аж до заборони українського друкованого слова включно, доля Шевченка і багатьох інших — це понурі знаки тієї політики Москви. Але зусилля двох століть не дали бажаних наслідків. Українська революція 1917 року і відроджена українська державність були цього пророчестим доказом.

Тож нова, вже червона Москва розширила поле бою. Вона взялась нищити не тільки провідну верству, але й здорову базу-грунт, з якого наново та верства виростала: — селянство. Розстріляне духове відродження і голод — паралельні посунення Москви задля геноциду України.

Це вже тоді починали розуміти бистріші закордонні спостерігачі. На доказ наводимо кілька, із великої збірки тогочасних голосів. Вони завдяки близині до подій мають щось із подиху безпосередності і вони звільняють нас від болочого шукання слів для тієї жакливної драми.

Французький щоденник, *Le Matin*,*) у числі з 31 грудня 1933 р., писав:

„Систематично організований голод має ціллю знищити націю, якої єдиним злочином є те, що вона змагає до свободи... Україна проти своєї волі попала під нездарне правління Москви і під ко-

*) Цитати чужих авторів, подані в цій статті, взяті за дозволом автора, з праці д-ра М. Галія: „Голод в Україні 1933 р. в свідченнях чужинців“, яка друкується і в найближчому часі появиться в серії видань Українського Публіцистично-наукового Інституту.

муністичний режим. Той режим скоро потрапив довести край до його теперішнього положення."

The London Saturday Review з 18 січня 1930 р. з приводу розправи проти СБУ писав:

"Справжньою причиною висунення обвинувачень проти Єфремова, Чехівського і інших є бажання знищити українську інтелігенцію, позбуваючись її чільних представників.

Совєтська політика в Україні, проведена від 1923 року і називана українізацією, змріяла до того, щоб здобути вплив на національну культуру України і перетворити її на культуру працюючих класів залежну від Москви. Після п'яти років та політика цілковито провалилась. Українська інтелігенція використала українізацію в усіх ділянках життя для своїх власних цілей, поглиблюючи українську національну культуру і своїм сильним спротивом, перемагаючи в ідеологічній боротьбі з комуністами. Усвідомивши собі свою невдачу, большевизм хопився другої можливої зброї — тероризму і провокацій. Цими засобами він намагався вбити творчі зусилля української культури."

Ціла нація засуджена на смерть — стверджує часопис La Flandre Liberal, Амстердам, 2 вересня 1933:

"Так Україна вмирає. Українці гинуть із голоду. Це велике нещастя не тільки для України і українців, але для всієї території Росії, Європи і також усього світу. Бо ця країна, що бореться за смерть, була колись великим продукційним хліборобським центром. Там, де сьогодні люди вмирають виснажені голодом, буйні жнива постачали не тільки народ України, але також усіх мешканців Центральної Європи. Земля не змінилась, тільки люди. Ось тут мусимо глядіти за причинами великої драми, в якій ціла нація стала приреченою на жертву."

W. H. Chamberlin у книжці п. з. The Ukraine, a Submerged nation, New York 1944 р. називає голод 1932-1933 років „політичним голодом”,

„бо він не був наслідком якоїсь непереможної природної катастрофи або такого цілковитого вичерпання припасів країни в міжнародній і громадянській війні, як то було перед голодом 1921-1922 року.... Уряд рішив провчити селян жакливою метою голодової смерті, щоб змусити їх тяжко працювати в колективних господарствах”

Ясно, що Москва намагалась закрити ту політику геноциду, навіть старалась заперечувати існування голоду. Між собою, на своїх з'їздах большевицькі менажери голоду отверто признавались до нього й його цілей. Говорив тодішній президент СРСР, Калінін: „колгоспники цього року пройшли добру школу. Для декого з них, та школа була немилосердно жорстокою” (подає цитований уже американський автор, В. Г. Чемберлен у Christian Science Mentor, Бостон 29 травня 1934 р.), а московський наказний володар України, Постишев, на 17-му Конгресі КПРСР 1934 року хвалився: В останньому році ми знівечили

Богдан Бойчук

КРАСВИД 1933 р.

† їх кинули удвох під цей обрус
землі й вона тепер лежить на ньому
і усміхається йому без уст
бо губи потекли з дощем в підземні ломи
а тіло випило коріння бур'янів
розмокла глина затікає їм в зіниці
(вони себе не знали на горі)
і тяжко бачити з могили людські лиця
(їх кинули удвох під цей обрус землі)
і тяжко бачити чому вгорі з криниці
не виплітаються дівочі голоси
чом хиляться тіла немов снопи пшениці
а в водах чорнозему плавають жінки
чому червоним подихом північним
випалюють до місяця чашки
щоб розтопити всі думки вторічні
щоб „за упокой“ росли в очицях волошки

тож пригорнися з білим почуттям до неї
бо світ затишніший і ліпший під землею
(вас кинули разом туди)

5. 1963.

націоналістичну контр-революцію, ми розкрили і знищили націоналістичний ужил.”

Але кожен, хто у світі заговорив про голод в Україні, називався... обманцем. „Правда” з 29 грудня 1933 р. називає „політичними ошукавцями”, породженими „зогнелими клясами”, всіх тих, хто говорить про потребу допомоги голодуючій Україні.

Щоб одурити світ, Москва організувала гостинні делегації. Одну з них очолювала сумної пам'яті жертва московського обману: французький прем'єр Ерію.

Евальд Аменде в праці „Людське життя в Росії” описує підготову до прийняття тієї делегації:

„Ми перебували в Києві в той час, коли очікували французьку делегацію, і так ми стали свідками практикованого тоді маскування. В день перед приїздом делегації все населення було мобілізоване в 2-ій годині ночі до чищення вулиць і декорування домів... Центри, що розподіляли харчі, кооперативні крамниці і т. п. були зачинені. Не дозволено ставати в черги, „безпризорні”, себто орди покинутих дітей, жебраки і люди, що вмирали з голоду, раптово зникнули... Гості приїхали, розглядали все з наївним задоволенням, вписували свої прізвища в міські книги відвідувачів і від'їхали...”

АТОМОВА ДОБА ТА ЇЇ ЦЕЇ

На якого пів століття до Гірошімської бомби появилися наукові праці Айнштейна (про теорію відносності) і Плянка (про теорію квантів). Вони основно змінили наші традиційні уявлення про фізичні закони у всесвіті та про будову матерії. Вони були першим теоретичним кроком до розряду атому, отож ті наукові теорії треба вважати передвісниками атомової доби.

Потім прийшла перша світова війна, що закінчилася розвалом старих династичних імперій і самовизначенням поневолених народів (у Росії на короткий час). Почалася ліквідація колоніалізму та політичне усамостійнення колоніальних народів.

Початкове відношення колоніальної імперії до колонії було відношенням народів двох відмінних цивілізацій, з політичним поневоленням колоніального народу. Економічно те відношення визначалося експортом сировини з колонії в метрополію, перетворенням її там у фабричний продукт, що повертався назад у колонію як товар масового вжитку. З моментом, коли в колоніях розбудовуються фабрики й модерна індустрія, колонії починають активно й успішно боротися за свою самостійність, а здобувши її стараються продовжувати шлях соціальної й технічної модернізації. Колонії стають самостійними державами. Замість давнього двобічного стосунку між метрополією й колонією, тепер кожна визволена колонія має можливість входити в політичні й економічні стосунки з багатьма державами. Стосунки стають багатосторонні і різnorodні. Політичним завершенням спільноти вільних народів мали б бути Об'єднані Нації, що дають

(Докінчення 3-ої ст.)

„Правда” з 13 вересня таке писала про інтерв'ю з прем'єром Франції:

„Анрі Еріо сказав представникам преси, що все, що він бачив в СРСР, було чудесне. Він категорично заперечив брехні буржуазної преси про голод в Сов. Союзі.”

Наведений уже Аменде ясно бачить ціль і організованого голоду і того одурювання світу:

„Мета тієї боротьби є перешкодити незалежницьким аспіраціям. Мушу сказати з повною рішучістю, ясно й отверто, що на основі сучасних великих різниць і антагонізмів у відношенні до українського народу, Росія прямує до винищення великої частини теперішнього покоління в Україні”.

Це Москві вдалося. Велика частина тогочасного покоління, його духові провідники і мільйони селян, згинули в роки безпощадної розправи з Україною. Та головної цілі Москва не досягнула. Український народ і його прагнення до свободи духа й життя — не вбиті.

Вже тоді, як свідчать наведені уривки, світ починав розуміти українсько-московську боротьбу. Але ще й досі те розуміння замаржується московською, червоною і білою, пропагандою й її вислужниками. Наша справа і наш обов'язок супроти жертв тих років розкривати перед світом геноцид 30-х років.

кожному членові однакові права, принаймні в Асамблеї. Говорючи про однакові політичні права й легальну рівність, не можемо забувати, що вони не означають фактичної рівності. Її немає і правдоподібно ніколи не буде. Завжди існують і існуватимуть країни багаті й убогі, країни економічно сильніші та продуктивніші і країни малопродуктивні; країни демографічної й культурної експансії і країни більше пасивні, не говорючи вже про мілітаризм СРСР і Китаю. Щоб зарадити лиху, виникають ідеї й рухи міжнародних об'єднань (західно-європейський Спільний Ринок, пан-арабізм тощо). Сучасний світ виглядає як система центрів політичної, економічної й культурної натуги, що взаємно на себе діють і впливають. Щоб визволитись, народ мусить стати самостійним потенціалом енергії та могти оборонитись. Одне тільки посилення на право самовизначення без власної сили здобути те самовизначення і його зберегти — не може.

Притаманною рисою сьогоднішніх міжнародних стосунків є те, що вони взаємні і багатосторонні. Національна автаркія й замкнутість тепер майже неможливі. Звільнення колоній починається вибухом націоналістичного фанатизму проти панівної нації. Ця ж відповідає терором, прикладом чого можуть правити Альжирія й Ангола. Але визволившись, поневолений народ, хоче чи не хоче, починає зазнавати впливів інших культур. Ніколи універсальні політичні й культурні тенденції в цілому світі не були сильніші ніж тепер. Одночасно в розсвареному світі прозябає ідея вселюдського братерства та єдності історичної долі народів світу. Прикладів не треба далеко шукати. Народження комунізму без впливу західноєвропейського Маркса та західної техніки не можна уявити. В свою чергу східний комунізм впливає на Захід. Вплив американської техніки та американського способу життя в цілому світі наявний. Це вимовний факт, що в деяких нових націях центральної Африки урядовою є французька мова, а англійська мова є далі спільною мовою освічених кіл Індії. Нарешті, тисячелітня історія й культура Китаю (китайська лірика, китайське мистецтво і т. д.) зайняла місце в свідомості освічених кіл Заходу, паралельно до історії й культури греко-римського світу та його нащадків.

**

Мусимо згадати велику зміну в засобах виробництва, в техніці продукції після останньої війни. За Марксом (а після Маркса і за Липинським) це перша й основна причина всіх соціальних змін. Згідно з Паретом і з Максом Вебером економіка це рівнорядний фактор поруч інших соціальних факторів у функціональній співзалежності з ними. Згадати тільки розряд атому як нове джерело технічної енергії, стратосферичні польоти та плани планетарних летів. На місце серійної продукції компанія Форда могла б ввести майже повну автоматизацію. Коли цього не робить, то правдоподібно й тому, що не було б кому купувати Фордових машин, коли б усі робітники стали безробітними, заміщеними машинами. Виникають нові проблеми контролю продукційного процесу і розподілу прибутків. Швидкість стає символом доби. Ракети, джети, білі стрічки автострад із мільйонами автомашин. Радіо і телевізія доступні для кожного.

Не йдеться про те які відсталі тепер окремі народи, країни. Справа в тому, що кожне з них прагне технічного поступу, що технічний

поступ став загальною ідеєю. Кожний народ збирається здогнати і перегнати Зах. Європу й США. Модерна техніка в нашу добу дає і може давати найширшим трудовим масам не тільки продукти першої потреби, але й предмети життєвої вигоди й високого стандарту життя. Це бачимо в Півн. Америці й у Зах. Європі. Без огляду на високий чи низький рівень окремих країн скрізь актуальне гасло звільнення від недостатку (freedom from want) найширших кіл населення. Модерні вигоди і технічний поступ у щоденному житті стають цілком мільйонів робітників і селян усіх народів. Явище без прецедентів у всій дотеперішній історії. Дотепер життєві вигоди й технічне удосконалення життя були привілеєм вищих класів. Народ мусів обмежувати свої потреби й вести убоге життя.

**

Після того, як на Заході робітники й селяни здобули повноту політичних прав і боротьбою в профспілках поліпшили своє соціальне становище, їх вплив і значення постійно зростають. Ortega у Gasset стверджує загальну революцію мас. Замість давнього громадянства на політичну і історичну арену виступає маса і вона впливає на все життя. Наша культура стає культурою масовізму з усіма позитивними і негативними наслідками. Позитивною сторінкою є підвищення загального стану освіти. Негативом масовізму є загальне зниження і зuboження культурного процесу, механізація й устаткування духовості. Далі, факт відхилення до масових емоцій і інстинктів, в тому і до інстинкту наслідування-конформізму, замість до духовості окремої людини. Центром життя стає не людська індивідуальність, а безоблична маса, тоді як людина уявляється частиною людського стада, як воно не називалося б: держава, нація, народ, клас, загаль.

За Шпенглером культура масовізму це хронічне явище всіх пізніх, цивілізаційних періодів історії. Але Шпенглер занадто песиміст. Сучасна культура масовізму це наслідок загального соціального зрушення, єдиного в історії, і наслідок тимчасової залежності культури від політики й капіталу. Не мусимо, думати, що сучасна фаза цивілізації приречена до розкладу й занепаду. У ній бачимо поруч елементів спаду також елементи росту.

Вкінці варто навести дуже цікаві думки Тойнбі про масовізм. Він називає це явище трудним до передачі терміном: the sense of promiscuity, який приблизно можна описати як нахил до змішування понять і цінностей, як затирання різниць у всіх ділянках культури. Все це ознаки розпаду цивілізації. Тоді провідна меншість (dominant minority) замість бути прикладом для громадянства й вести його своєю творчістю, сама вульгаризується і варваризується, переймаючи спосіб думання й життя внутрішнього й зовнішнього пролетаріату. Це найперше проявляється в вульгаризації й варваризації манер, далі в вульгаризації й варварстві в мистецтві. Це тяга до спільного казана, де все перетоплюється в одну масу. В процесі соціального розпаду така настанова проявляється в кожній ділянці життя: у релігії, літературі, мистецтві, як і в сфері поведінки і звичаїв.*)

Масовізм доводить теж до кризи демократії. Політика стає тех-

*) Порівн. A Study of History by Arnold J. Toynbee. Abbrigement of volumes I-VI, by D. C. Somervell, Oxford University Press, New York and London 1958. p. 455.

нікою впливу на емоції мас і пересічної людини з вулиці. Від масових емоцій і стадних інстинктів залежить вислід виборів, що стає великою невідомою. Часто демагоги мають більше шансів ніж відповідальні та зрівноважені політики. Статистичні калькуляції, рахунок правдоподібності, виборчі й рахункові машини стають невід'ємною частиною політичного життя.

Масовізм огортає не тільки комуністичні країни, але й вільні, демократичні. Особливо в США елементи масовізму дуже помітні, але вони не відсутні теж і в Зах. Європі. Тількищо підхід до тих явищ відмінний. Для комуністів масовізм бажане явище і вони намагаються задержати людей у стані недиференційованої маси, податної на масову пропаганду й не масові сугестії. На Заході поряд із культом масовізму зустрічаємо також намагання перемінити маси великих міст і продукційних центрів у диференційоване громадянство, звільнити окремого громадянина від механічного впливу маси й масових емоцій, дати йому можливість самостійно думати.

Різницю підходів хочу представити символічно. Ідеалом комуністів є великий, модерно устаткований мешкальний блок-будинок, що поміщує у своїх квартирах-келіях тисячі робітничих родин. Такі устаткування, як пральня, спільні для всіх. У тому будинкові один великий універмаг та одна велика механічна майстерня для потреб та обслуги населення. Спільні великі залі для культурних і розважових потреб. На публічному майдані великий радіо-гучномовець, що стало передає урядову пропаганду. Це ніяка різниця, чи ця пропаганда своїм духом комуністична чи націоналістична. Таку ж пропаганду ширять радіо-апарати в приватних квартирах. Картина трохи схематизована, але це, зрештою, тільки символ.

На Заході мешканеву проблему робітництва стараються розв'язати розбудовою просторих робітничих осель. Сотки й тисячі одnorodинних домів, оточених садком, і з окремими гаражами та іншими технічними приміщеннями. В оселі цілий ряд крамниць і майстерень, часто конкурентційних. Культурне життя децентралізоване відповідно до смаків і переконань населення. Якесь єдина, монопольна пропаганда виключена. Кожен має право пропагувати свої думки й переконання.

**

Нарешті треба згадати типове для нашої доби зменшення класових, а властиво станових різниць, що беруть початок ще у феодалській добі. Це спільне явище у вільному, демократичному світі і в комуністичному, тільки ідеологічне оправдання й шляхи реалізації відмінні.

Приклад західно-європейського шкільництва найкраще з'ясовує проблему. Навіть після зрівняння всіх громадян у політичних правах у Зах. Європі існували начебто дві окремі суспільні верстви за походженням, вихованням і освітою. Одна — вища, людей освічених (у Східній Європі „інтелігенція”) і друга — нижча, людей без середньої і вищої освіти. Цей становий поділ найбільше коренився і держався через систему шкільництва. Вже 10-літній хлопець у передвоєнній Австрії чи Німеччині, поступаючи до тодішньої середньої школи — класичної гімназії, станово відрізнявся від своїх ровесників, що не йшли до гімназії, а продовжували (або й не продовжували) початкову й фахову освіту. Гімназист ставав членом „панського

стану”, тоді як інші залишалися „простими людьми”: селянами, робітниками чи міщанами. Суспільство не було відкрите (open society). У побуті і у взаємовідносинах існували дві замкнуті і нерівні верстви, з прикметами становості (замкнуте суспільство, closed society).

Радикальним розривом із західно-європейською системою станового шкільництва є американська дванадцятирічка (12 років primary and secondary school), спільна для всіх громадян. Аж після закінчення її одні учні вибирають фахову освіту, а інші поступають в університет. Тепер постає друге завдання: дати можливість незможним студентам — університетськими стипендіями й студійними позиками — здобути вищу освіту. Таким чином замкнуте, післяфевдаліне громадянство інтелігенції й простолюду касується, а на його місце приходить вільне громадянство. Клясовий поділ і культурна диференція існують і далі, але в єдиному своїм побуті суспільстві. Стосунки між окремими клясами стають більше безпосередні й вільні, а перехід від кляси до кляси вільніший і легший. Дальшою ознакою відкритого громадянства в Америці є невживання в побутових стосунках фахових і наукових титулів (що ще часто буває серед української еміграції).

Система советської десятирічки (замість колишніх гімназій, семінарій та шкіл нижчого типу) теж ліквідує становість у шкільництві. Обмежування освіти сільської молоді до 8-ми кляс та примусове переведення на працю до заводів — це кроки назад. В Радянському Союзі кляси завжди існують, а різниці між ними чи не більші, ніж на Заході. Поки там існує диктатура, важко говорити про відкрите громадянство. Все таки суспільство живе там бодай ідеєю вільного, відкритого громадянства. Поворот до становості не можливий.

Через свої тисячелітні культурні традиції система шкільництва в Зах. Європі пасе задніх та не відповідає ідеям вільного громадянства. В Англії аристократичні, ексклюзивні школи (Eton, Cambridge) виховують спеціальний вищий стан англійської знаті. Гімназії та французькі ліцеї не для кожного доступні з матеріальних причин. Титуломанія заливає Німеччину, Австрію та Італію. А все ж, Європа теж простежує шляхом до відкритого громадянства. Прикладом править Швеція. Там касують традиційний тип середньої школи та переходять до середньої школи американського типу. Треба думати, що Швеція не єдина й не остання країна в Європі. Дуже важко протиставитися духові часу.

Коли б ми хотіли визначити нашу атомову добу за правилами логіки, то мусіли б найперше встановити найближчий рід (genus proximum), а потім подати її притаманні окремості (differentiae specificaе). Той найближчий рід — оте генус проксимум — висловлений ідеологічними гаслами виглядав би так: Світове братерство вільних людей, громад і народів. Технічний поступ і загальний добробут. Скасування війни в міждержавних стосунках, як засобу варварського, нелюдського і руйницького.

Ми зумисне оминаємо трафаретні окреслення, як напр. наша доба це доба націоналізмів, або наша доба це доба комуністичних рухів. У цьому завжди тільки половина правди. — Визвольний рух колоніальних і поневолених народів це факт. Але одночасно всі народи впливають одне на одного, залежно від сили, і наближаються до

історичної й цивілізаційної єдності без огляду на національні різниці (принаймні в теорії й ідеї). — Другий факт — це комуністичні рухи. Вони перемогли в країнах напівколоніальних і технічно відсталих, а тимчасом Захід реформує капіталізм та його усуспільнює замість насильно замінити його державною монополією комуністичних країн. Ясно, що комуністичні впливи серед соціально невдоволених елементів на Заході існують, як і діє комуністична підризна акція. Однак протиставити комунізмові націоналізм у сучасному світі не можна. Логічним протиставленням комунізмові був би індивідуалізм у культурі та лібералізм у політиці. Саме в комуністичних ідеологіях Радянського Союзу й Китаю зустрічаємо найбільше воєнничого націоналізму зверненого проти Заходу. Советська проти-західня пропаганда („гнилий Захід“) мало що мають спільного з класичним марксизмом. Це скоріше прояв російського націоналізму. Так само, посилюючи визвольні рухи серед колоніальних народів, комуністичні центри роздувають місцеві націоналізми та шовіністичну зневажливість до Заходу. Вплив історичного російського месіанізму на комуністичну доктрину дуже великий. За Московського царства Філотей твердив, що Москва — третій Рим. Сучасні росіяни говорять про Москву як про світовий центр переможного комунізму.

Коли ж ідеться про специфічні відміни нашого світу, про його *differentiae specificae*, то вони наявні. Це демократичні держави з устроєм реформованого капіталізму, диктаторські комуністичні держави і блок неутральних держав поміж ними. Оцінка комуністичного руху знаходиться під великим впливом комуністичної пропаганди. Багато людей думає про занепад західного капіталізму і про те, що його наслідником є комунізм — більше гуманний і соціальний, а в технічній ділянці більш прогресивний. Це помилка. Ані капіталістичні держави не є на шляху до занепаду, ані комунізм не є рухом постійного прогресу. Комунізм опанував народи технічно й соціально відсталі, аграрні, з недорозвинутим капіталізмом. Диктаторська влада силою державного примусу й терору завела за час кількох п'ятирічок модерну капіталістичну техніку та зосередила в своїх руках державні монополії всіх засобів продукції. Ані громадські групи, ані окремі особи не мають господарської власності, вони прикріплені до продукційного державного апарату. Це рід модерної кріпаччини. З хвилюю скасування станових різниць, заведення зрештою позитивних реформ у ділянці шкільництва, народнього здоров'я і соціального забезпечення (це останнє більше в теорії) та з упромисловленням країни, вся прогресивна роля комунізму закінчена. Західного капіталізму він не перегнав, але в ділянці індустрії наздігнав. Прогрес там можливий тільки на наказ диктаторської влади, отже стихійна ініціатива одиниць і громадських груп заморожена. Тому, що заперечення індивідуальної ініціативи й вислову вільної думки неприродне і на необмежений час не можливе, в Радянському Союзі існує постійний стан напруги між громадянством і державою. Це невидна, але постійна боротьба, що колись закінчиться перемогою громадянства над диктаторським апаратом, і заведенням демократії.

**

Комунізм це явище, що не має в історії докладних попередників. Минулі аналогії тільки частинні. Це тоталітарного типу держави Інків і Ацтеків, сзуйтські комуністичні республіки в Півд. Америці,

влада Джінгісхана, Московське царство й Російська імперія, султанська Туреччина... Модерний комунізм має дещо з усіх тих устроїв, із застереженням, що це рух капіталістичної доби, а не передкапіталістичних епох як попередні.

Через недосконалість історичних аналогій нам важко уявити й визначити шляхи повільного розладу комуністичного устрою й його заміни демократією. У всіх попередніх історичних аналогіях більш чи менш тоталітарні режими входили в період закріплення, щоб нарешті механічно розвалитися в час історичної проби. Тоді це були звичайно війни та інвазія ворожих армій. У нашу добу нам важко передбачити рід історичної проби, що її комунізм не видержить.

Багато аналогій може нам дати повільне кам'яніння влади в царській Росії та її наглий розвал 1917 року. Далі повчальні розвал султанату й Китайської імперії. На прикладі історії пізньої Римської імперії можемо бачити, як повільно відумирав бюрократичний апарат міських центрів і як одночасно виникали силами самого тодішнього громадянства нові сільські-руральні центри, поза державною регламентацією, і самовистачальні. Тоталітарні й бюрократичні режими не здібні до справжніх реформ. Вони валяться як старе дерево з середини роз'їдене термітами, власною паразитарною бюрократією.

Тоталітарна влада розбудовує бюрократичний апарат. Вона була б ладна не тільки економічну діяльність громадянства, але й усе його життя (побут, родинне життя, культуру, релігію) вкласти в бюрократичний порядок. Жива людина для бюрократів не існує. Вона для них це тільки частина апарату. З часом бюрократичний апарат все більше костеніє й перестас мінятися. На його сторожі стоять бюрократи, бо він запевняє їм владу й достатнє життя. Тим часом громадянство розвивається і ніяк не входить у штучні й механічні рами апарату. Нові знаки громадського росту появляються поза апаратом. За царської Росії це були народницькі ідеї й рухи, також земства. Тепер це можуть бути присадібні наділи колгоспників, чи бунт письменників проти казенної тематики та вимога свободи змісту й форми. Далі, це може бути громадська думка, публічна опінія, незалежна від урядової пропаганди. Нарешті, кожен завод чи колгосп, що зриває центральні пляни, а більше дбає про заспокоєння потреб своїх робітників і довколишнього населення. Коли в час історичної проби апарат валиться, залишаються нові, свіжі сили громадянства, що заводять демократичний лад. Коли такі нові свіжі сили не виникли або достатньо не скріпили, тоді на місце давньої диктатури приходить нова, але відмінна своїм соціальним змістом. Так було в царській Росії, де переміг новий комуністичний абсолютизм. Також режим Кемалі-паші в оновленій Туреччині був диктаторський. Це тому, що демократичні сили громадянства були ослабі, громадянство не доросло до демократії. Модерна демократія це найдалша історична антитеза первобутнього, доісторичного громадянства.

Бували війни й військові сварки:

.....
Було добра того чимало!
Минуло все, та не пропало, —
Остались шашелі: гризуть,

Жеруть і тлять старого дуба...
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І виростуть...

(Шевченко)

**

Цілком інакший шлях розвитку капіталізму в Зах. Європі й Америці. Визволений капіталізм у добу французької революції повільно перейшов із стадії приватного капіталізму в стадію монопольного капіталізму. Великі капіталістичні монополії стали від другої половини минулого століття найбільш впливовим чинником в економічному й політичному житті. До них належала львина частина національного прибутку. В їх інтересах велись війни, передовсім колоніальні. Після 1-ої світової війни інфляція в Німеччині, економічна депресія в США та загальна економічна криза (1929) виявили всі негативи безконтрольного господарювання монополій. Демократичні держави завели цілий ряд радикальних економічних і соціальних реформ (New Deal, тощо), докорінно змінили вигляд і зміст економічного життя. Наша доба це не доба раннього приватного капіталізму, і не доба пізнішого монопольного, але доба реформованого капіталізму. Основні зміни такі:

1) Робітничі партії та професійні спілки вибороли соціальне законодавство для робітників та забезпечили їм більш справедливую заробітну плату. Вплив профспілок в економічному й політичному житті дуже великий. 2) Держава стає могутнім економічним чинником через частинну націоналізацію продукції в Європі (у Великій Британії понад 20%), а в Америці маючи в своїй диспозиції мільйонові фонди. Для прикладу, в 1940 р. одна четверта національного прибутку в США була соціалізована в руках федерального уряду йстейтів. — 3) Держава контролює й регулює економічне життя, намагаючись затримати рівновагу між окремими економічними факторами. — 4) Антитрестовні закони обмежують скупчення продукції в руках одного тільки тресту. Необмежена концентрація капіталу унеможливлена. — 5) Великі кооперативні об'єднання стають важливим чинником в економічному житті. — 5) Мільйони дрібних підприємств і власників мають можливість через демократичне законодавство захищати свої інтереси.

З капіталізму Адама Сміта мало що залишилось. Коротко, в сучасному західному світі економічне й соціальне життя диференціюване, що є єдиною запорукою свободи, і те життя під великим впливом держави. Процес ще не закінчений і бурхливий. Монополії не здають своїх давніх позицій без бою і дуже неохоче поступаються своїми дотеперішніми правами. Найбільш консервативною країною між капіталістичними державами є США, зрештою найбільш передова країна світу в ділянці техніки й продукції. Але й тут відносини міняються. Форма власності засобів продукції залишається давня, але функція капіталізму модернізується. Про занепад економічного й політичного життя Заходу не доводиться говорити. Воно міняється й розвивається, а його кризи — це кризи росту.

Ніякий суспільний устрій не є вільний від небезпек і загрози розвалу. Їх мають комуністичні держави, вони є теж у західному,

РЕВОЛЮЦІЯ ЛЮБОВИ

„Іван 23-й не був великим промовцем. Не був великим дипломатом, не був великим мовознавцем, ні великим ученим, ні великим юристом, ба навіть по суті він не був великим теологом. Він не був і тим, що називають „великим духом“. А все ж коли б мене спитали і коли я... мав би просто і без надуми відповісти на питання, хто є найбільшим папою цього століття — я без вагання сказав би: Іван 23-й”.

Характеристика Покійного Папи дана д-ром Гансом Кюнгом, професором університету в Тюбінген і офіційним теологічним радником Ватиканського Собору. „Те, що робить людину великою перед людьми, було зовсім байдуже для Івана 23-го. Але що згідно з євангелією робить людину великою перед Богом — те було важне для нього.”

Попередник Івана 23-го, Папа Пій 12-й, всією своєю аристократичною поставою і своєю поведінкою, урочистістю, своєю справді великою особистістю, — репрезентував маєстат Церкви, як організації, її майже двотисячелітню історію. З цього погляду Папа Іван 23-й був повним контрастом, і в зовнішній появі і в поведінці. Він вибраний як компромісовий кандидат і як стара людина, яка мала би тільки тимчасово займати престол, щоб він не залишався порожнім. Та виявилось, що духові очі тієї старої людини були звернені не на 2-тисячелітнє минуле, але в будучину. Іван 23-й став найбільшим „революціонером” на папському престолі новіших часів.

Те, часто повторюване, слово „революція” означає звичайно насильний переворот, якого душевним рушієм є ненависть. Революційність Івана 23-го є знову яскравою протилежністю того роду революції. Його революція—це революція любови, і цим Папа 23-й став вірним наслідником Божественного основника Християнської Церкви, якого революція також була революцією любови. *Imitatio Christi*, наслідування Христа—для Івана 23-го не було тільки ідеологією, написом на

демократичному світі. Найбільша небезпека реформованого капіталізму — це його велика ускладненість. Коли громадянству й провідній політичній верстві забракне інтелігентности, знання й морального гарту, щоб держати дуже складну організацію модерного громадянства, вона може втратити рівновагу й завалитись. Тоді могла б прийти більш примітивна й варварська фаза з диктатурою. Чи був би це комунізм, фашизм, військова диктатура чи якась диктатура державного соціалізму, сказати трудно. Другою небезпекною є культ масовізму, що може довести до культурної декаденції й примітивізму, які також можуть простелити шлях диктатурі. „Людина це ливва, (...) ливва над пропастью. Небезпечний перехід на той бік, небезпечно по-дорозі, небезпечно споглядання поза себе, небезпечні тривожне вагання і зупинка”. (Фр. Ніцше).

Михайло Турчманович

Церкві, яку очолював. Наслідкування Христа стало його життям. Він, ламаючи традиції, відвідував хворих і немічних, в'язнів, „страждущих і плінених“, він ставив соціальну справедливість як велике завдання Церкви. Традиція й догматика книжників віддалили Церкву, як організацію, від життя, від духа атомової доби. Дати саме модерній людині спокій душі в християнстві — стало цілком короткого володіння Івана 23-го. Умираючи, він висловив свою останню волю, свій заповіт: — продовжувати собор, якого головним завданням була модернізація Церкви і поєднання християнських Церков в ім'я християнської любови.

Революція любови: — Іван 23-й не завагався застосувати її навіть супроти ворогів Церкви, супроти комуністів. Його засадою була не замкнутість, ексклюзивність, нетерпимість супроти тих, що не належать, навіть поборюють очолювану ним Церкву, але отвертість духа для сучасного світу. Звідси тиха опозиція ватиканської курії, репрезентанта церковної бюрократії — консерватизму. „Собор мусить відбутись, по-мимо курії“ — заявив раз цей революціонер любови, повна антитеза бюрократичної, мертвої традиції.

Папа Іван 23-й залишив свою революцію любови незавершеною. Є в ній кілька окремих моментів. Один — це модернізація Церкви і пристосування її вчення й обрядів до потреб атомової доби. Це момент підтримуваний т. зв. ліберальною течією, якої головна опора в Європі поза Італією й Іспанією. Є другий момент: — поєднання з некатоліцькими „братами“. В цьому відношенні, каже цитований уже проф. Кюнг, продовж п'яти років понтифікату Івана 23-го ситуація покращала більше ніж продовж п'ятдесяти, навіть — на жаль — ніж продовж 500 років.... І є ще третій напрям отвертості: отвертість супроти комуністичних ворогів християнства, напрям найбільш оспорований, найбільш контрверсійний у революції любови.

Наслідство на папському престолі обняв Павло 6-й. Це перемога ідей попередника: кардинал Монтіні — це репрезентант ліберального крила в найвищій гієрархії католицької Церкви. Собор продовжуватиметься. Руху розпочатого революцією Івана 23-го спинити не можна.

Для нас українців важно, щоб та революція любови докотилась і до нашого життя. Українське християнство роздерте на ворожі табори, що живуть ненавистницькими комплексами і традиціями 17-го століття. Революція Івана 23-го ставила на місце взаємного відчуження християнських церков, їх замкнутості в собі і нетерпимості отвертість братньої любови; замість закріпостілих традицій, форм, учень, непригожих для нових часів, вона шукала наближення і пристосування до духа нашої доби. Модернізація церкви, організації й вчення, це те, що українській Церкві найбільше потрібне. Вона чекає свого „революціонера любови“, який не полемічними, повними ненависті випадками, але любов'ю і службою людині в ім'я Бога переконувала б про своє походження від Христа.

МАР'ЯН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

Українські газети подали вістку про смерть одного з найвизначніших акторів нашої доби — Мар'яна Михайловича Крушельницького, дослівно повторивши звідомлення радянського уряду у Києві: „5 квітня цього року помер член КПРС, депутат верховної Ради УРСР, народний артист СРСР, професор, лауреат Державних премій, Мар'ян Михайлович Крушельницький. Талановитий актор і режисер Мар'ян Крушельницький почав свою театральну діяльність у 1915 році в українській трупі „Тернопільські театральні вечори“. В 1918 році Мар'ян Михайлович — один з організаторів „Нового Львівського Театру“. На базі цього колективу і групи „Молодого Театру“ був створений у Вінниці український драматичний театр ім. Ів. Франка. З 1924 року Мар'ян Михайлович — актор, а з 1933 року — художній керівник Харківського театру ім. Т. Шевченка. З 1952 року Мар'ян Крушельницький працює головним режисером Київського театру ім. І. Франка, а останнім часом був головним режисером Київського театру опери і балету ім. Т. Г. Шевченка.”

Еміграційна преса, на жаль, обмежилась тільки цією тенденційно-однобокою советською характеристикою актора Мар'яна Крушельницького. Мені, якому довелося десятки років стрічатись і згодом тісно співпрацювати з ним, припадає обов'язок подати повнішу і об'єктивнішу сільветку цього нерядового майстра української сцени.

В 1910 році перебуваючи у Тернополі, де проф. Микола Чайківський приватно підготовляв мене до переходу з реальної школи до гімназії, попав я на Шевченківський концерт учнів української гімназії. Концерт цей застряг у моїй пам'яті на все скиття двома моментами. — Святочне слово-доповідь про Великого Поета виголосив учень восьмої класи, який за кілька місяців мав скласти іспит зрілости — Йосиф Сліпий, родом із села Заздристі, що належало до струсівської парохії, де я помагаючи своєму батькові-дякові цієї парохії, перед Різдвом розносив по хатах просфори, а під час Великодних Свят ходив „з Хрестом“.

„Четвертаком“ я тоді мало що збагнув із тієї доповіді про Т. Шевченка, але мої сусіди по партеру — вусаті абітурієнти, обмінюючись думками, заявляли, що на такому рівні реферату про поета жоден їхній професор не спроможний виголосити... Сьогодні я з найглибшою пошаною схиляю свою голову перед незломним Митрополитом — родом із струсівської парохії. На тому ж концерті ученик четвертої класи, маленький та кругленький, як м'ячик, відспівав дзвінким-милозвучним сопраном доволі складну арію М. Лисенка на слова Т. Шевченка. Вся аудиторія одностайно привітала і прийняла соліста, як свого давно відомого артиста-любимчика. В слідуючій точці: симфонічної оркестри, цей же співак сидів за пультом „першої скрипки“ і вправно та сміливо взмахував смичком, як віртуоз-скрипач. Я з захопленням та заздністю ентузіастично, разом із усією залєю оплескував маленького ростом артиста. Це був Мар'ян Крушельницький, теж син дяка із села Пиляви, Бучацького повіту.

Після революції в Росії і відступу її армії з Галичини, дирекція театру Української Бесіди доручила мені перевести з Тернополя до Львова театральну гардеробу, яка застрягла під час воєнних подій в будинку „Міщанського Брацтва”. Забезпечившись військовими документами Українських Січових Стрільців, я негайно після звільнення росіянами Тернополя, явився у залі „Брацтва” по це театральне майно. Як з-під землі вирости місцеві любителі — учасники „Театральних Вечорів”, котрих за час російської окупації Лесь Курбас встиг запалити любов’ю до театру. Разом із ними помагав мені зібрати це майно член того театального ансамблю молодий Мар’ян Крушельницький. Всім тим молодцям грозила мобілізація до австрійського війська. Я порадив їм негайно добровільно зголоситись до Українських Січових Стрільців і там проявити свої військові таланти. Мар’яна Крушельницького я дописав до своїх військових документів і разом із театальною гардеробою вивіз із Тернополя. Майно передав театрові Української Бесіди у Львові, а Крушельницького відтранспортував у Пісочну до Запасного Курія УСС. Там він зразу проявив свої музикальні здібності в військовій оркестрі Михайла Гайворонського, в останньому ряді за малим бубном.

В буремних часах листопадових боїв у Львові та становлення влади Західньої Української Республіки, актори Січові Стрільці повернулися із театру до своїх частин і знову взялися за кріси та кулемети. Проте само життя та національна мистецька сверблячка творили по містах звільненої Галичини театральні гуртки, які по своєму клали цеглини під будівлю оновленої країни. В Тернополі появились із Києва „молодотеатровці”: Володимир Калин, Фавст Лопатинський, та забрів туди із розбитої гетьманської частини, озброєний до зубів, з кавказькою шаблюкою та з імпазантною з чорним шпиком шапкою — Амброзій Бучма. Від його грізної марсової постаті розбігались у переляку всі тернопільські малолітні вороги молодого Західньої Республіки. До цієї трійки приєднався і учасник „Театральних Вечорів”, якому із-за малого росту трудно було дотримувати військового кроку в походах оркестри Михайла Гайворонського. Біля цього ініціативного гуртка зібралися деякі професійні актори та місцеві аматори і зорганізували т. з. „Львівський Театр”, який згодом, разом із галицькою армією подався за Збруч і осів у Вінниці. Там до цього ансамблю приєдналась група „Молодого Театру”, яка опинилась разом з урядом Директорії у Кам’янці Подільському. У Вінниці і я закінчив свою військову кар’єру, остаточно попрощався з ветеринарною Академією у Львові і присягнув Мельпомені свою досмертну вірність.

В тому часі злиття тих двох театральних груп посприяло створенню доволі сильного акторського ансамблю. Воєнні перипетії випадково згуртували у Вінниці визначних „молодотеатровців”: О. Добровольська, П. Самійленко, Г. Орлівна, В. Василенко-Міляїв, В. Васильєв, О. Ватуля, Гнат Юра, Т. Смерека, В. Калин, Ф. Лопатинський, Л. Пясецький, В. Кречет, Я. Бортник. З галицького театру опинились в „чотирикутнику смерті”: М. Бенцаль, І. Рубчак, А. Бучма, П. Со-

рока, М. Крушельницький, Зубрицький, Демчук, Й. Гірняк, Пархоняківна-Козак, та інші. Дехто з молодотеатровців при першій нагоді подались у Київ, а Бенцаль, Рубчак, Сорока помандрували через фронти у Галичину. Основна частина за ініціативою і матеріальною підтримкою Галицької Армії заснувала театр, назвавши його іменем духового пробудника галицької землі — Івана Франка. Голодні без нормального постачання, хворі без елементарних санітарних засобів вояки і старшини Галицької Армії ділились всім чим тільки могли з акторами того театру, які у свою чергу несли мистецьку розраду виснаженому і всіма покинутому на призволяще вояцтву.

В цьому зорганізованому збігом обставин ансамблі з перших кроків особливу увагу звернув на себе Мар'ян Крушельницький. Молодий актор без фахового вишколу, з своєрідними зовнішніми даними, кожною своєю появою на сцені завойовував значне місце рядом із старшими, кваліфікованими, з поважним професійним стажем акторами. Виняткові здатності відчуття і вияву комедійного, широкий і гнучкий голосовий діапазон, природна музикальність збагачували і прискіщували темпи росту актора М. Крушельницького. Змагання з ним в одних і тих самих ролях було нелегке, воно вимагало багато зусиль і праці і не завжди було побідоносне. Кожна його поява на сцені свідчила, що цей актор не рядовий, що він обдарований іскрою Божою.

В часі відступу польської армії з України Мар'ян Крушельницький покинув театр ім. І. Франка і подався з кількома земляками-акторами у Галичину. Там він продовжував практично удосконалювати свої мистецькі здатності. Ці деталі із життєвого шляху Мар'яна Крушельницького, як і його „класове” походження підсоветські біографи актора соромливо обходять журналістичною еквілібристикою.

**

В 1924 році, до „Березоля”, який у тому часі вже володів колишньою твердиною російської культури — будинком театру ім. Соловцова, зголосився актор Мар'ян Крушельницький, який прибув на Україну з Чехо-Словачії з групою емігрантів-поворотців. Перший свій театральний сезон у приміщенні Соловцова „Березіль” почав трагедією комедії М. Кропивницького — „Пошилися у дурні”. Комедія була заінсценізована в плані циркового видовища, і тому, що в тому часі всякий революційний експеримент був свого рода театральною атракцією, вистава користувалась чималим успіхом. Іншої комедії у репертуарі ще не було, тому Крушельницькому довелося дебютувати у цій виставі в ролі Кукси. Актор Крушельницький прибув до театру серед сезону, коли п'єса вже встигла пройти кількадесят разів. Роль Кукси вимагала від виконавця доволі складної циркової акробатичної техніки, яку я виконуючи її, набув у попередніх часах березільського вишколу. Деб'ютантові за місяць часу трудно було перебороти спротив власного фізичного матеріалу і набути відповідну гнучкість, яка була необхідною для такої вистави. Після першого свого виступу Мар'ян Крушельницький, на власному досвіді, пере-

конався, що „Березіль” і його актор — це новий етап в українському театрі.

Режисер Януарій Бортник, приступивши до підготовки другої комедії, а саме: „Шпана” Володимира Ярошенка, автора трагестії „Пошилися у дурні”, призначив Крушельницького і мене на ролі головного персонажа — „бухгалтера”. Окрилений успіхом у ролі „Кукса”, запаморочений побідою над конкурентом, я злегковажив підготовчий період над виставою „Шпани”, натомість мій суперник рішив серйозно схрестити мечі у дуелі. Результат того злегковаженого мною змагання був вимовно некорисний для мене. Проте ця моя поразка була прекрасною школою у майбутньому. Рядом появився серйозний, амбітний конкурент, який легковажити себе не дозволив. Дальша наша співпраця у „Березолі” велась по принципу благородного партнерського змагання в одночасових виступах, майже у всьому репертуарі нашого незабутнього ансамблю. Режисери воліли бачити нас поруч, і тому більше нам не довелося дублювати одних і тих самих ролів.

Мар'ян Крушельницький, завдяки своїм природним здібностям, скоро наздогнав березільський перевишкіл і заняв передові акторські позиції. Він відзначався великою самодисципліною і невтомною працездатністю. М. Крушельницький був класичним прикладом категорії „коміків”, які жили у своєму жанрі тільки на сцені. По природі він мав схильність до песимізму, гіпохондрії, любові самотності, лише зрідка, по необхідності, бував учасником товариських розваг театральних богемістів. Зосередженість і замкнутість у собі, може й мимо власного бажання, творили внутрішній відчужений егоїстичний світ. Чотирилітня практика у львівському театрі і вплив школи О. Загорова, виплеканої на традиції російських провінційних театрів, залишила у Крушельницького любов до „за всяку ціну” успіху у широкого глядача (гальорки). Засобів для такого успіху, завдяки його фізичним прикметам, у нього було не мало. Цей нахил актора приносив Лесеві Курбасові чимало клопотів і розчарувань. Однак акторська чарівність і винятковий талант компенсували цю егоїстичну рису майстра сцени, яким безумовно був Мар'ян Крушельницький. Він належав до тих могіканів акторів яких не можна стерти з містецького обличчя „Березоля”, театру — Двадцятих Років. Майже всі вистави „Березоля” йшли при його участі. Кожна, навіть епізодична, роля в його виконанні була тією театральною блискучкою, яка манила глядача, яка була естетичною прикрасою форми вистави, яка творила ТЕАТР. Мар'ян Крушельницький був філяром „Березоля”.

Режисерський та педагогічний хист Леся Курбаса вибирав у містецькій палітрі М. Крушельницького ті йому властиві барви, ті неповторні риси актора, які горіли кольорами його фізичної і художньої індивідуальності. Конгеніальне поєднання творчих можливостей режисера Леся Курбаса і актора Мар'яна Крушельницького дало епохальні вистави і образи в драмах Миколи Куліша: „Народний Малахій”, „Мина Мазайло”, і „Маклена Граса”. Ті три п'єси (перед-

вчасно) завершили мистецький круг Леся Курбаса, Малахій Стаканчик, Дядько Тарас, та польський музикант Падура — кульмінаційні вершини акторської творчості Мар'яна Крушельницького. Результат співпраці режисера з актором у названих п'єсах сміло можна вважати яскравим прикладом залежності актора-виконавця ролі від режисера-автора всієї композиції вистави. Майже кожний талановитий актор потребує контрольного ока ззовні. Актори дуже рідко доглядують межі своїх творчих можливостей, з правилами вони одержимі жагою грати все — навіть невластиве їхній індивідуальності. Сара Бернар грала Гамлета і сина Наполеона у п'єсі „Орлятко”. Варламов любив виступати у ролях „купчих” та „свах”. На грані геніяльності — характерний актор Амброзій Бучма калічив неприродними зусиллями ролі героїв, любовників. Цей гін Мар'яна Крушельницького до невластивих його індивідуальності ролей уміло стримував педагог-режисер Лесь Курбас.

Керівник Березоля, культивуючи природні дані Мар'яна Крушельницького, його трагі-комізм, його ліризм, його досконалу музикальність, його здатність тривання у ритмі образу — поміг акторові піднятися до трудноосяжних висот театрального мистецтва.

Маленька людина, що боялась всіх і вся, яка мухам дорогу давала, навшпиньках ходила, щоби своїми кроками, не потурбувати слуху одноплемінників, цій тихій безпретенсійній людині революція змішала і перетасувала всіх богів, усі релігії, науки, соціальні основи, і ця мала людина, ця слабосила істота вимріяла і виплодила у своїй хворій уяві — ідею реформи людства, цілого світу на чолі з Україною, що тільки по несправедливості не є центром земної кулі. Пройшло тридцять п'ять років з часу прем'єри вистави „Народного Малахія”, а ще й досі цей шедевр драматурга Миколи Куліша неудосягоє належної, об'єктивної аналізи театрознавчої думки. Підсвідомі канатоходці-реалісти спростають найвищий злет драматурга, зблідла в пам'яті сучасників режисерська трактовка трагедії і навмисне замовчаний образ реформатора Малахія Стаканчика у виконанні М. Крушельницького, який не знайшов конкурента серед своїх сучасників у тій ролі. Його мистецькі засоби, його акторський темперамент злилися із національною суттю персонажа та всесвітньою ідеєю твору і дали неповторний акторський образ. М. Крушельницький був до того ступня мистецьки переконливим, що інший підхід до трактовки героя здавався немислимим.

Антиподом мрійникові Стаканчикові був Дядько Тарас у комедії „Мина Мазайло”. Комедійний хист актора у тій ролі виріс до своєї апотеозної вершини. Не прибігаючи до костюмерної і бутафорної допомоги, актор тільки своїм внутрішнім станом, широкою народною інтонацією і музичним рисунком слова та жесту — виростав на кремезного українця Дядька, який у дуелі з московською імперіалісткою Тьоткою Мотею побідносно обороняв свої національні права на своїй батьківщині.

Не боячись перебільшень, можна вважати шедевром і третю ролю у драмі Миколи Куліша — „Маклена Граса”: ролю музиканта Па-

дури. Актор свою блискучу майстерність підтримав ще й природною музикальністю. Його віртуозне виконання опусу Шопена на старовинній „укарині" причарувало слухачів несподіваним новим хистом майстра. Різноманітність тих образів, широкий діапазон засобів якими ті герої обрисовувались, вся майстерність актора Крушельницького того періоду заслуговують монументальної монографії. Підсовєтська театрознавча література замовчує добу „Березоля" і Леся Курбаса, тенденційно викорінює із своєї пам'яті акторські досягнення того періоду Мар'яна Крушельницького. Тридцять років історики та критики театру займаються одним: доказуванням шкідливості діяльності Леся Курбаса у театрі і його тлітворного впливу, та насилля над акторськими індивідуальностями. Найвищий злет актора-майстра Мар'яна Крушельницького промовчується, щоби тільки применшити і сфальсифікувати золоту добу українського театру, добу Леся Курбаса.

**

Засилаючи Леся Курбаса на Соловки, окупанти назначаючи нового керівника для „Березоля", поминули фахових режисерів вихованих у студійному штабі того театру, які вже тоді справлялись із завданнями інтерпретаторів драматичних творів, не взяли під увагу старших акторів, які користувались повагою і авторитетом своїх колег. Виконні органи зупинились на акторові Мар'янові Крушельницькому. Індивідуальні прикмети М. Крушельницького, як видно, найбільше були пригожими для тих завдань, які майбутньому керівникові театру намітили не свої господарі на Україні. Новий мистецький керівник дістав у спадщині найкращий ансамбль у країні, вихований довголітньою педагогічною працею незрівняного режисера-мислителя. Влада обласкала свого ставленика особливою увагою й опікою. Цілий штат секретарів, помічників-режисерів та адміністраторів мобілізовано для помочі новому проводові театру. Відкрито необмежені постановочні фонди, про які Лесеви Курбасеві навіть не мріялось. Акторів запаморочено званнями, збільшеними платтями, „академічними пайками", вигідними мешканнями та такими привілеями, якими українські актори ніколи досі не користувались. За ті всі блага вони мусіли відректись свого вчителя, заборонено було в стінах театру й згадувати його незлим словом. Всі вистави Леся Курбаса і його постановки п'єс Миколи Куліша знято з репертуару. Двері театру широко відкрито агіткам Микитенка, Корнійчука та всім іншим реалізаторам настанов компартії, над дверима театру навішено ярлик „соцреалізму", знято назву з нього „Березіль", головних акторів уявлено членськими посвідками компартії.

Привілеї та обов'язки носія партбилету, клопоти і завдання мистецького керівника, режисера та виконавця ролів у всьому репертуарі театру — це завелике та зашироке навантаження одвісі людини. Для актора-мистця, для людини, яка постійно, кожного дня перелітлюється в різні образи, яка триває і живе внутрішнім світом тих образів, доволі тих одних завдань, завдань лицедія. Навантажен-

ня ще іншими обов'язками мусить обмежити і обіднити яскравість і силу вияву творчості мистця. З прикладів театру нашого часу знаємо, що актор К. Станіславський не вийшов побідником із змагання з режисером і керівником МХАТу — Станіславським. Райнгард, Вахтангов, Мейерхольд, Таїров своєчасно збагнули, що служити двом богам не посилі. В українському театрі Леся Курбас перший пожертвував свій блискучий хист актора — режисурі. Актор Лоренс Олів'єр перемагає — режисера Л. Олів'єра. Актор Жан Люї Баро блідне перед творчістю — режисера Баро. Жана Віляра придавлюють обидві ті стихії.

На наших очах — на огнищі більшовицького насилля згоріли і сьогодні догорають незлічені вибранці Муз. Вівісекція „Березоля“, крім незмірної історичної трагедії, яку досі переживає український театр, принесла у жертву талант одної з найбільше яскравих акторських індивідуальностей. Трагедія Мар'яна Крушельницького в тому, що він, взявши на себе чужорідні обов'язки, не зберіг свого акторського хисту на раніше завойованій вершині. Він розстанув серед беззартісних почестей і непосильних завдань, втратив контроль режисерського ока зовні, насилуючи свою природну чарівність — зіп'явся на бутафорські театральні котурни. Виконуючи безконечну кількість неприродно-ходульних, трафаретно-пропагандивних персонажів, із творів підсовєтських драматургів, беручись за невластиві його природі ролі (Єгор Буличов, генерал Ватутін, король Лір), Крушельницький напружував, перетягав внутрішні психологічні і фізичні м'язи, заміняв мистецьку свободу та легкість — технікою і гіперболою рисунка образу, що у свою чергу у веремії „соцреалізму“ розросталось у антимистецьку плякатність. Боляче було за такого масштабу актора, коли він виконуючи роллю дяка Гаврила у п'єсі Корнійчука „Богдан Хмельницький“, показував походження цього слуги культу від Дарвінової мавпи тим, що обліплював своє обличчя, груди та навіть руки чорною шерстю і при допомозі такого „мистецького“ засобу приводив комсомольців у теляче захоплення. Трудно збагнути, щоб такий майстер міг повірити і прийняти за чисту монету благосклонне поклепування по плечу з боку совєтської критики за виконання ролі Леніна у „Правді“ того ж Корнійчука. Адже ж всякому пересічному лицедієві доволі надягти лису перуку, приклеїти цалпину борідку і прокартавити грасуюче „р“, щоб під наглядом політруків „пролетарський глядач“ оббивав мозолями свої долоні при самій тільки появі свого „вождя“. Ні драматург, ні актор, не затратили зернини своєї творчості для змалювання цього персонажа, бурхливе, фальшиве сприйняття його глядачами це незаперечний доказ спрощення театру і його мистецтва.

Назначивши Мар'яна Крушельницького керівником театру Леся Курбаса, диктатори обюрократили і знасилювали індивідуальність майстра, обірвали найзвучніші струни акторської творчості, і примусили переключитись на чужу його природі діяльність. Хотів він цього — чи не хотів. Свідомо — чи не свідомо, він знеславляв і руйнував спадщину свого учителя, переставляв театр на службу партії,

помагав чим скоріше стати театрові рупором пропаганди та прославлення терору і мракобісся. Девятнадцять років трудився він, щоби виконати те генеральне завдання, щоби викоринити із стін українського театру сліди Леся Курбаса. В 1952 році, в подяку за мозольну працю, Крушельницького усунено із колишнього „Березоля” і удостоєно ролею підручного челядника Гната Юри в театрі ім Ів. Франка. Смерть застала його в Оперному театрі Києва, де він у своїх передсмертних часах шукав виходу із закуту, в якому загруз підсовєтський драматичний театр.

Акторської вершини досягнутої у „Малахії Стаканчикові”, „Дядькові Тарасові”, „Падурі” та інших багатьох ролях репертуару „Березоля” Крушельницький ніколи вже не здогав. Це неповторне тривання було подавлене і знасилуване соцреалізмом. Фальшиві дисонанси, брехня заглушили ніжні струни ліри мистця. Естетичні творчі первні, художню природу актора переплавлено у совєтському горнилі на згусток апаратчика-бюрократа, якому червоний партійний білет замальовував спітнілу руку.

Рєсстр злочинів і спустошень довершених московськими диктаторами на Україні буде неповний, коли ми не додамо до тих мільйонів людських жертв — сотень талантів скастрованих орденами та званнями. На цьому жертвеннику згорів талант Мар'яна Крушельницького, який стояв рядом із найвизначнішими постатями нашого театру.

Амброзія Бучму, Мар'яна Крушельницького підсовєтські театрознавці спекулятивно уживають, як таран, котрим намагаються розторопити фундамент театру створеного Лесем Курбасом. Монографічні розвідки, історичні нариси, енциклопедійні гасла рябіють твердженнями, що таланти названих акторів були жертвами Курбасового режисерського деспотизму та його формалістичних екзерцисів. Актори ті, учаджені фіміямами нехитрої тактики, не заперечили цьому і навіть повірили спокусливим підшептам. У цьому їхня історична помилка і трагедія. Добробутне життя не завжди сприяє творчим імпульсам і мистецькій правді. Невідома соловецька могила Леся Курбаса невмируща і вимовніша від гучних похоронів по першому розряду, від розкішних нагробників на Байковому кладовищі. Це не докір, це біль і окаль по обкрадених талантах!! Підсовєтччина потопила у череві московського Молоха барвисті таланти Тичини, Важа-на, Яновського, Довженка, Бучми, Крушельницького і багато-багато інших.... Це неоплатні, болючі втрати, це закоштовна данина нашої доби окупантові. Однак, такі жертви не тануть у Леті, їхні животоворящі зернини, навіть після довгих лихоліть, зійдуть на батьківський ниві яскравим квітом, якому тимчасово наша жорстока доба затьма-рила соняшне проміння.

Иосиф Гіряк

10 червня 1963 р.
Нью-Йорк.

ПРОЗА МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

В ОЦІНЦІ АМЕРИКАНСЬКОЇ КРИТИКИ

1933 — 1963

До тридцятої річниці трагічної загибелі Миколи Хвильового ніщо так не вшановує пам'ять лідера Розстріляного Відродження, як збірка рецензій в американській пресі на книжку англійських перекладів оповідань Хвильового, що вийшла 1960 р. в нью-йоркському видавництві „Philosophical Library” під заголовком *Stories from the Ukraine*. Читаючи ці рецензії, мимоволі дякуєш Юрію Остаповичеві Лущьому, який робив і упорядковув переклади та сам же і знайшов американського видавця для них.

Маючи під рукою перших п'ятнадцять рецензій і відгуків на книжку Хвильового, що появилась зразу по виході в американській пресі, подаємо кілька уривків з них.

Журнал „Трібюн Букшелф” пише:

„(Сторіз фром Юкрейн Миколи Хвильового) це збірка п'яти чудово написаних і вражаючих (...) оповідань висхідної зірки перших часів революції.

Хвильовий був провідним радянським українським письменником, який вніс в революцію великий літературний хист та ідеалізм (...). Його оповідання розказують про перші дні нового порядку. Вони змальовують неповторні картини з радянського життя, утиски партії і психіку малих радянських людей, що пробують переконати себе, буцім то новий режим, не зважаючи на свою жорстокість і помилки, веде до здійснення якоїсь утопії.

Оповідання Хвильового гострим словом шмагають режим, який він спершу підтримував і від якого пізніше з огидою відвернувся. Після публічного ствердження, що голод 1933 року був ділом уряду, Хвильовий застрілився.

...Ця книжка представляє собою високоякісний літературний твір на тлі страждань, смерті і розчарування.”

Інші американські журнали в основному повторюють інформації про політичний бік української трагедії тридцятих років, символом якої в літературі став Хвильовий, але при тому кожний по-своєму підкреслюють ті чи інші рясні таланти Хвильового. Так рецензент *Фарк у „Саванна Морнінг Ньюз Мегезин”* у статті під наголовком „Могутня, але понура історія радянського письменника” пише:

„Але не зважаючи на всю понурість, в цих оповіданнях є сила. Хвильовий пише з динамікою та ентузіазмом і має сильне відчуття реальності.”

Інший критик, *Аліс Смит*, пише:

„Літературний стиль Хвильового — це стакато і вислови думок у коротких, гострих натяках. Гумор, розпач, жага, задумлива любов, жаж, соціалістичні мрії, комуністичні невдачі, все це перетоплене в горнилі його творчої думки, щоб появитися у формі оповідань з автобіографічними позначками.”

„Цю книжку повинен прочитати кожний, хто сприяє братанню, рукопостисканню та прогулянкам Хрущова по нашій країні.”

Рецензент Ніколас Сандерс у часописі „Нешвіл Беннер” підкреслює, що твори і стиль Хвильового цілком приступні і зрозумілі західнім читачам. „Немає нічого, — пише Сандерс, — що стояло б на перешкоді широкій почитності оповідань Хвильового. Вони добре написані, цікаві і мають що сказати своїм змістом.”

Інший рецензент, Сарон Наджент, у часописі „Орегон Джорнал” підкреслив, що всіма вчинками і поворотами Хвильового керувала його любов до України. Наджент пише:

„...В одному автор ніколи не хитався: любов до своєї країни перевищувала всі його розчарування. Це було мотивом його першого захоплення комуністичною доктриною і так само основою його пізнішого розчарування і ненависти до партії.”

Досить влучно — американська критика вловила деякі особливості мистецького таланту і стилю Хвильового. Так Норін Емерсон пише у „Юніон-Бюлетін”:

„Ці оповідання Хвильового не належать до (просто собі) „гарненьких”. Вони мають у собі пристрасну поетичну силу електричної бурі, що накінець вмовкає в далекому, грізному рокотанні.”

У своїй довгій рецензії на том оповідань Хвильового в англійському перекладі Вільям Терні пише у часописі „Морнінг Колл”:

„Хвильового проголосили буржуазним націоналістом. Сам Сталін зробив це. Два рази Хвильовий каявся, але далі тримався свого напрямку. Останні оповідання в цій книжці („Ревізор” та „Іван Іванович”) це ніщо інше як публічне обвинувачення. Хвильовий сказав чим був трагічний голод і що він накоїв. У тисяча дев'яťсот тридцять третьому році автор застрілився. Не можна вже ясніше сказати, як сказано в цій книжці, про те, що чекає чесного письменника в Радянському Союзі. Хвильовий набагато перевищує в цьому Пастернака. І він є кращим белетристом.”

Хвильовий раз-у-раз говорив у статтях і приватних листах про пекучу потребу просувати кращі українські твори в перекладі на мови світові. У листі до Аркадія Любченка Хвильовий писав 2 березня 1928 року з Відня:

„Як справа з перекладами на німецьку мову? За всяку ціну мусимо вивести нашу літературу на широку європейську арену.”

Погром України в 30-х роках перервав енергійні заводи Хвильового та інших членів Вapлiте щодо перекладів українських творів на світові мови. В наш час Москва подає світові белетристику Довженка, Яновського, ба навіть Коцюбинського і Франка в перекладі з російського перекладу. Іноді навіть не зазначається виразно українська національність автора. Отже, це не „виведення на європейську арену” нашої літератури, а обкрадання її.

Було б добре, щоб енергійна діяльність Юрія Луцького, який не перше оце вивів українські твори у чужі видавництва в перекладі на англійську мову, не припинилась на цьому і знайшла собі не менш діяльних і культурних наслідувачів.

Юрій Лавріненко

КАМ'ЯНЕЦЬ — ЗОЛОТИЙ ВІНЕЦЬ

(Спомин з 1919 року)

На своє обійстя...

Коли П. І. Холодний спонукував мене робити доповідь, то його основною ціллю було відхилення уваги галицьких професорів від прикрого інциденту з большевизаном-учителем, паном Д. — Галичан я мав „потішити“, що подібний большевицький бур'ян густо засмічує поле освітньої праці рівнож і на інших українських землях.

Однак, замість короткого оповідання про анекдотичний „большевицький переворот“ у „Комісаріяті Освіти Холмщини, Підляшшя, Полісся й Західньої Волині“, що трапився всього лише перед кількома місяцями, я, яко молодий і недосвічений доповідач, почав від Адама... Почав, — і безнадійно загруз у затилючий трясовині споминів про події в моїй найтіснішій батьківщині... — Бо і — „И дым Отечества нам сладок и приятен...“

Із цієї ситуації, майже безвихідної і для доповідача і для слухачів, — таки знайшов вихід П. І. Холодний. Він скориставши з того, що я вже оповів про щасливий поворот із Волинського походу до Києва, раптом, „просто з мосту“ звернувся до слухачів із таким запитом: Хочуть вони, чи ні, — дослухати коли будь кінець моєї доповіді? На мою втіху, присутні таки виявили охоту слухати мене і П. І. Холодний призначив на це найдогідніший день і годину... Таке Соломонове рішення знайшло собі загальне схвалення слухачів, а доповідача, — особливо...

Я мав, одначе, малу надію бачити багатьох із теперішніх слухачів — галичан на майбутньому закінченні моєї доповіді. Мені трудно було припустити, що їх безінтересовно цікавитимуть справи нашого мало званого кутка української землі... Окрім того, я сподівався незадоволення декого з них із моїх тверджень у релігійних і політичних справах. Тому то я, на другу частину своєї доповіді, запросив собі на підмогу двох підляських земляків, що перебували тоді в Кам'янці. Отця Антонія Матеюка, родом із села Угніна, Володавського повіту, і Йосипа Оксіюка, родом із села Луківця, Костянтинівського повіту. Перший, — тоді, у 1919 році, був протопресвітером Армії У.Н.Р., а другий — професором Українського Державного Університету в Кам'янці.

Одначе всупереч моїм припущенням, на закінчення моєї доповіді прийшло слухачів не менше, а майже двократно більше... Підбадьорений цим, та маючи за собою підтримку моїх земляків, я сміло приступив до своєї доповіді, однак вже частенько оглядався на задні колеса.... — на час і на місце...

Ще в день — нашого радісного повороту до Києва, на Львівській вулиці 97-А, в помешканні отця А. Матеюка, відбулося засідання Холмського Губернського Виконавчого Комітету. За виїмком лише одного Семена Любарського, що перебував десь далеко на Поволжі, усі члени Комітету прибули на засідання, бо щасливо переховалися під большевиками в Києві. Вони раді були тепер разом відбенкетувати „поворот України“ і намітити плانی дальшої праці для нашої тісної батьківщини — Холмщини й Підляшшя. На цьому засідан-

ні ухвалено було якнайскоріше вислати на наші землі групу людей, що могли би добре з'орієнтуватися в ситуації і стали би Скорописові-Йолтуховському помічниками в різних ділянках української адміністрації. Очолити цю групу, з рамени Губернського Комітету, доручено було мені, яко людині в Комітеті наймолодшій, найпроворнішій у ногах, нежонатій, вільній і незалежній...

Наступного дня з'явився я до приміщення Міністерства Освіти в будинкові першої гімназії на Великий Володимирський вулиці. П. І. Холодний запросив до свого кабінету кількох вищих урядовців Міністерства Освіти і перед ними я докладно доповів, так про загальну політичну ситуацію на окупованих західних українських землях, як і про фактичний стан там українського шкільництва. Я скомбінував все те, що почув від синькожупанників із тим, про що я довідався з інших джерел. На кінці я повідомив також і про те, що Холмський Губернський Виконавчий Комітет попереднього дня відбув своє засідання і постановив вислати якнайскоріше на окуповані землі орієнтаційну і помічну групу і, що разом із цією групою їду й я. Довідавшись про це, П. І. Холодний зразу ж запропонував вважати мене офіційним представником Міністерства Освіти на західних землях, що й було ухвалено без жадних застережень.

Ще одну справу полагодили ми на цьому засіданні. — По захопленні Києва більшовиками, тут, замість нашого попереднього Холмського Губернського Виконавчого Комітету, що його створили члени Української Центральної Ради, обрані Всехолмським Делегатським З'їздом, — створено було самочинно пробільшевицький „Холмський Революційний Комітет". До нього увійшло декілька спантеличених вчителів на чолі з церковно-приходським вчителем Маслоком і один культурний і освічений, але дуже тоді дезорієнтований інтелігент — пан Брона. Цей „Революційний Комітет" виявив свою чинність тим, що замкнув Канцелярію Холмської Учебної Дирекції та звільнив її Начальника Проф. Ф. Кораллова. Проф. Кораллов ефективно і льоаяльно співпрацював із Х. Г. В. Комітетом і Генеральним Секретаріатом а потім Міністерством Освіти УНР. П. І. Холодний поставив питання, чи ми погоджуємося із вчинком „Революційного Комітету" що до Кораллова? Я відповів, що Х. Г. В. Комітет заставлявся над цією справою і вважає, що нема жадних підстав і потреб усувати Кораллова з його дотеперішньої посади і рішення більшевицьких комітетів не мають для нас жадної обов'язуючої сили. Щож до реорганізації шкільного управління на Холмщині й Підляшші в майбутньому, то з цим, на нашу думку, слід зачекати, принаймні до того часу, поки Міністерство Освіти не одержить вичерпуючих відомостей про обставини і потреби освітньої справи в терені.

Присутні на засіданні вповні погодилися з позицією зайнятою Х. Г. В. Комітетом і доручили мені особисто негайно же повідомити про це рішення, так Начальника Холмської Учебної Дирекції Проф. Ф. Кораллова, як і підлеглих йому вчителів.

Про те, як я виконав це доручення П. І. Холодного, я міг би і промовчати, однак я рішаюся розповісти про це, з огляду на характер і обставини, типові для тодішніх тривожних часів.

Коли я, після засідання в Міністерстві Освіти, прийшов на Трьохсвятительську вулицю, до дому біля церкви, де була приміщена Канцелярія Холмської Учебної Дирекції, то застав помешкання замкненим на ключ. Я мусів довго і енергійно стукати, поки, нарешті, через замкнені двері почувся переляканий голос пані Кораллової. Ще не-

мало часу перейшло в переговорах, поки мене впущено до помешкання. Проф. Ф. Кораллов розгублено привітався зі мною і впровадив до кімнатки, але не запропонував мені скинути мою шинелю. Сам він і його дружина рівнож були одягнені в теплі пальта, бо ката була давно не ogrivana і в ній було холодніше, ніж на дворі. Бачучи, що Кораллови, хоч уже й пізнали мене, але ще не здають собі справи з репрезентантом якої „влади” вони мають до діла, я поспішав їх заспокоїти.

Я їм сказав: „Вчора перед полуднем я, разом із українським військом, вернувся до Києва. Вчора ввечері було засідання Х. Г. В. Комітету, на якому були обмірковувані всі Холмські справи, в тому числі й освітні. Нині в Міністерстві Освіти було засідання, на якому розглянено й ухвалено пропозиції Х. Г. В. Комітету в справах управління Холмською Учебною Дирекцією. Мені доручено повідомити Вас і учителів, що закриття Дирекції й звільнення Вас із дотеперішньої Вашої посади так званим „Холмським Революційним Комітетом” — не мають жадного значення. Ви надалі лишаєтесь Начальником Холмської Учебної Дирекції. Ви мусите негайно же урукомити Дирекцію й приготуватися до нової праці, що її вимагатиметься обставинами повороту населення й учителів на Холмщину й Підлишшя...”

Коли я скінчив своє повідомлення, Кораллов почав душити мене в радісних обіймах... Пані Кораллова сиділа на краєчку ліжка і тихо плакала... Вони призналися мені, що були певні того, що вже хтось прийшов арештувати їх і вивести на розстріл, що ним, кілька днів перед тим, погрожував Маслюк...

На моє запитання, чому в їхній хаті так холодно, Кораллови відповіли, що вони не мають жадного опалу, бо „Холмський Революційний Комітет” після звільнення Кораллова з посади заборонив йому користати з запасів палива Дирекції. Через те, що я мав ще багато до обговорення, так із Коралловим, як і з учителями, я рішуче заявив, що перш за все треба ogrіти приміщення Дирекції й кімнату Кораллових. Разом із ним я пішов до сусіднього дому, де мешкав учитель, що йому доручено було „Холмським Революційним Комітетом” догляд за приміщенням Дирекції та передано ключі від Канцелярії й пивниця з паливом.

Виявилось, що цей вчитель-сторож є не хто інший, як пан Магнушевський, довголітній товариш і сусід мого Тата по школах у селах: Мости і Красівка Володавського повіту. Старий Магнушевський, бачучи мене в солдатській шинелі, що в тих часах була „атрибутом влади”, догадувався, що я є якоюсь „пишкою” серед реставрованої української влади, і тому не лише „розумів” мою українську мову, але й „балакав” нею.

Після того, як запалено було у всіх печах, я просив Магнушевського скликати всіх працівників Канцелярії Дирекції й усіх учителів, що перебувають тепер у Києві. — Пару годин, поки вони зійшлися, я провів за склянкою чаю й закускою, що її наскоро приготувала пані Кораллова. Розмова моя з Коралловим була різносторонньою і приязною, хоча я говорив по українськи, а він по російськи.

Коли повідомлено нас, що всі вже в зборі в Канцелярії, — ми вийшли до зібраних і я звернувся до них з докладною промовою. У ній з'ясував я перш за все те загальне становище, яке постало в наслідок визнання Осередніми Державами Самостійности Україн-

ської Народньої Республіки і підписання Мирового Договору в Бересті. Рівнож повідомив я, що на просьбу Українського Уряду приходять на Україну німецько-австрійські війська, що мають допомагати українській армії перевести якнайскоріше звільнення України від большевицьких банд.

Холмщина і Підляшшя влучені до складу території Української Народньої Республіки і українська влада має zorganizувати поворот туди, виселеної в часі війни, української людности. На всіх окупованих теренах буде заведено незабаром українську адміністрацію. Вже призначено туди Губерніяльним Комісаром Холмщини, Підляшшя, Полісся й Західної Волині пана Олександра Філаретовича Скорописа-Йолтуховського.

Холмський Губернський Виконавчий Комітет знову, від вчорашнього дня, є чинним і буде активно допомагати українській владі відбудовувати на наших рідних землях життя, порядок і добробут. Х. Г. В. Комітет лишає, наразі, без жадних карних санкцій, недавні большевицькі спроби внести заколот в середину холмсько-підляського суспільства. Ті спантелічені большевиками учителі, що дали себе втягнути до злочинної акції так званого „Холмського Революційного Комітету“, нехай на майбутнє будуть більш обережними. Центральна Українська Рада і Уряд Української Народньої Республіки вже повернулись до своєї столиці — Києва. Від Міністерства Освіти У.Н.Р. я закликаю Вас повернутися до спокійної, творчої праці під керівництвом Пана Начальника Холмської Учебної Дирекції Професора Ф. Кораллова. У всіх справах, що вимагатимуть якихось вияснень, чи рішень, слід звертатися до Х. Г. В. Комітету.

На цьому я закінчив свою промову, що вислухана була з напруженою увагою. Але ще довго відповідав я на численні запити вчителів. Із цього зібрання виніс я враження, що основні кадри вчительства є морально здорові, а останній досвід з большевиками витворив в них певний імунітет на большевицьку пропаганду.

Заходи задля виконання постанови Х. Г. Комітету про якнайскоріше вислання на Холмщину й Підляшшя „розвідочної“ партії так захопили нашу увагу, що ми перестали ходити на засідання Укр. Центральної Ради і слідкувати за тодішньою всеукраїнською політикою... А політика ця, ведена партією есерів, під проводом М. Грушевського і Прем'єра Уряду У. Н. Р. В. Голубовича, — була повна — легко висловлюючись — помилкою. Політика ця незабаром трагічно закінчилася інсталяцією генерала П. Скоропадського Гетьманом України...

Лише в день, коли в У. Ц. Раді мало відбуватися обговорення і затвердження Берестейського Договору, ми, члени від Холмської губернії, з'явилися на це засідання всі.

Мені випала велика честь промовляти на цьому засіданні й дякувати У. Ц. Раді й Урядові У. Н. Р. за те, що вони допилювали у Берестейському Договорі влучення до території У. Н. Р. рівнож Холмщини й Підляшшя. Цим були сповнені гарячі бажання й незломна воля холмсько-підляської людности бути разом із усім українським народом і поділяти разом із ним історичну долю в єдиній Українській Народній Республіці.

Те, що згідно з міжнароднім Берестейським Договором землі Великих Українських Королів Романа й Данила перейшли, як законний спадок, у посідання Української Народньої Республіки, —

польське суспільство оцінило, яко ворожий польському народові факт, яко „Четвертий розділ Польщі"... Польські вуличні демонстрації, протести польських політиків у Віденському Парляменті й безо-вечні протиукраїнські інтриги в політичних міжнародних колах, — усе це вказує, що традиційне відношення поляків до української проблеми ніскільки не змінилося на краще. Польське суспільство, по-мимо його столітніх страждань у чужинській неволі, не позбулося своїх історичних вад і гріхів, не позбулося свого бажання поневолювати і панувати над сусіднім українським народом. Поляки не ба-жають Україні самостійного державного існування і не бажають справедливого з нею державно-територіального розмежування на основах сучасного етнографічного посідання народів. Поляки й нині хочуть силою втягнути український нарід до свого анахронічного пляну відбудови Польської Великодержави „Од моря до моря"... Але український нарід, цього вже нині полякам не дозволить... Силою не дозволить! У першу ж чергу не дадуться полякам — пограничні Холмщани й Підляшани!

Після моєї коротенької промови виступив із обширною і науко-во обґрунтованою промовою М. Грушевський. У своєму викладі Гру-шевський доводив, що вся історія українського народу, після упадку державної системи Київської Русі, проходила під знаком заперечення сусідніми народами права українського народу на культурно-націо-нальну самобутність і державну незалежність. — Україна від сотень літ сталася тереном, на якому зводили свої криваві герці державні імперіялізми: татарсько-турецький, польський, московський... В усіх договорах поміж цими імперіялістичними державами Україна і укра-їнський нарід були лише об'єктом міжнародних спорів і торгів.

Лише завдяки великій східньо-європейській революції україн-ський народ здобув собі можливість вільно розпоряджатися своєю долею на своїй власній землі. Стосунки поміж Україною й сусідніми державами лише тоді будуть нормальними, коли й на ті держави пошириться революція й усуне від влади в них дотеперішні правлячі суспільні верстви цих народів — поміщиків і капіталістів. Лише тоді, коли в Польщі влада опиниться в руках демократії, в руках провід-ників трудового народу, не буде там істеричного крику про „Четвер-тий розділ Польщі" сприводу того лише, що українські Холмщина й Підляшшя увійшли до складу У. Н. Республіки.

Присутні на засіданні члени У. Ц. Ради вислухали промову-виклад Проф. Грушевського з дуже великою увагою і рясним оп-лескам не було кінця. Незабаром текст цієї промови видруковано в есерівській „Народній Волі" та соціалдемократичній „Робітничій Газеті", а також в інших українських і російських газетах. Ціла Україна, читаючи промову Грушевського, очевидно, одобрювала його погляд на справу...

Після засідання У. Ц. Ради ми пішли разом на засідання Х. Г. В. Комітету і по дорозі я не переставав говорити із захопленням і про Грушевського і про його промову....

Нарешті перервав мене Голова нашого Х. Г. В. Комітету Проф. О. Василенко. Він сказав: Ми вже нині досить наслухалися красно-мовства і Вашого, Тимоше Гнатовичу, і професора Грушевського. Похвал Ви обоє вже мали досить, а тепер послухайте трошки твере-зої критики. —

До Вашої промови, Тимоше Гнатовичу, нема потреби заходитися

з якимсь поважнішим критичним апаратом. Ви вже добре насобачилися в промовлянні до мас на різних людських зборищах і розумієте, що не апелювання до людського розуму, а вигравання на людських почуттях та інстинктах веде маси за промовцем. Ви промовляли добре, але Ви не врахували того, що Ви говорите не на площі, а в Парляменті Української Держави і при обмірковуванні надзвичайно поважної справи міжнародного договору України, по двохстоп'ятидесяти літах відсутності її на міжнародній арені... Колись, дасть Бог, Ви навчитесь відповідно промовляти і в Парляменті....

Інша річ — є промова Грушевського. Він давно вже є вповні дозрілою людиною, знаменитим ученим-істориком, Головою Парляменту України і загально признаним провідником всього українського національно-державного відродженського процесу....

Він добре здає собі справу з того, де і перед ким він промовляє. Він знає, що кожне слово його має певний зміст і вагу для всього, розбуженого від кількастолітнього сну, українського народу. Він знає що Україна дивиться на нього, як на свого Мойсея, що після неволі єгипетської мусить привести свій народ у землю обітовану... Україна в теперішні рідкочасні часи жде від нього слова-дороговказу на шляху в майбутнє...

Ми вислухали гарну наукову доповідь з історії України від професора Грушевського, але від Грушевського-Мойсея ми не почули нічого... Бо ж не може Мойсей потішати свій народ такими дівтацькими твердженнями, що все буде гаразд і у нас на Україні і в наших відносинах із сусідами, коли й у них станеться „велика” революція і вони винищать своїх „панів”... Москалі вже мали свою „Велику Революцію”, вже винищили своїх „буржуїв”; — вже там влада „рабочих і крестян” і ми знаємо вже, як ця „народня” московська влада ставиться до нас українців і наших людських прав.... Із буржуазно-капіталістичними Осередніми державами ми маємо нині мирний договір, а з „соціалістичною демократією” Московщини ми маємо нині війну... Наш „Мойсей” — Грушевський і сам не знає, що має робити тепер і не може вказати нам на жадний перевірений дороговказ... І сам нікуди не йде і нас не веде....

Критично-песимістичні завваги проф. О. Василенка викликали серед нас дискусію, що затягнулася, на місяці й роки, але не відбилася на нашій дружній праці в Х. Г. В. Комітеті.

Дня 23 березня нового стилю 1918 року виїхала з Києва до Берестя група людей у складі: 1) Тимоша Олесіюка, Секретаря Х. Г. В. Комітету і Уповноваженого Міністерства Освіти; 2) Доктора Василя Дмитріюка від Міністерства Здоров'я; 3) інж. Антона Васинчука від Міністерства Харчових Справ; 4) Отця Протоієрея Віктора Козловського від Консисторії Холмської Єпархії; при ньому псаломщик 5) Іван Зонь; Разом виїхали й учителі: Микола Марченко, Микола Щур, Василь Ковальчук, Іван Корженевський, і також адміністративні працівники: 6. гмінний писар-бухгалтер Євген Шегейко, Іван Чорний, Яків Войтюк. Разом 12 осіб.

Д-р Т. Олесіюк

(Далі буде)

САНКАМИ З НОРІЛЬСЬКУ ДО ІГАРКИ

(З спогадів)

Советська преса містить фотографії заполярного міста Норільська, що лежить коло 300 кілометрів на північ від полярного кола і 100 кілометрів на схід від ріки Єнісею. На фотографіях — високі будинки, асфальтовані широкі вулиці, залізничний вокзал з білого каменю.

Я була в Норільську 1937 року. На ділянці, розчищеній від лісотундри, стояло декілька дерев'яних будинків, де жили вільнонаймані і була контора. В брезентових наметах жили тисячі в'язнів — Норільський Поправно-Трудовий Табір.

До Норільську я виїхала в травні 1937 року, щоб працювати як вільнонайманий геолог. Були особисті моменти, що привели мене в заполяр'я для праці на будівництві, що трималось роботою рабів. Адміністрація погодилась найняти мене, політично сумнівного геолога, і платити половину того, що звичайно діставали фахівці, які їхали на північ за „довгими рублями”.

Іхала я залізницею з Харкова через Москву до Красноярська, далі вниз широким Єнісеєм, через тайгу, через другу весну, повз квіти, що вже давно відцвіли на Україні, повз місто Ігарку, де на початку червня тільки-тільки зійшов сніг, ще на північ, в Дудінку, де ще лежав сніг, а крыга йшла перед пароплавом. Далі був переїзд соняшної ночі верхи на віддалі 100 кілометрів тундри до Норільську.

Я ніколи не шкодувала, що пережила тяжкі заполярні пригоди. Норільськ з його озерами, горами, незаними буйними квітами і північним сонцем — жовтою блискучою кулею низько над тундрою. Розквітлий ліс в кінці червня: ясні незабудьки і червонофіялкові китиці чужих квітів обрамляють широкі бистрі річки. Походи по ягоди — морошку, голубіку, брусніку. А люди, люди... найбільший аматор ягід, фахівець з старо-української літератури, хвалився, що чотири роки таборів не зломив його. Треба лише себе в руках тримати, а влітку заготовляти ягоди від цинги. Артур казав, що ніколи не вдягав сітки від мошкари: треба перетерпіти тиждень, а тоді організм звикне. Здається, його організм так і не звик, бо він завжди ходив опухлий.

Кволий низенький ліс пожовк у кінці серпня. Супутників ягідних і рибальських походів забрали „под стражу”. Хто з них живий?

В середині вересня ліг сніг і докотилась до заполяр'я Єжовщина. Людей, що відбули уже 5-6 років ув'язнення в таборах Сибіру і Заполяр'я, тепер садовили в ізолятори, сотнями розстрілювали. Вільнонайманих заарештовували, або звільняли з роботи.

Почалися пурги. Страшний вітер був у той день, що поклав кінець моєму життю в Норільську. Мене звільнили з роботи і запропонували негайно виїхати. Я продавала речі, питала: „Куди їхати”?

До ближчої залізниці було коло 2000 кілометрів. Єнісей уже став. Сказали: „Ідьте в Дудінку, там якось до весни улаштуєтесь”.

Зразу після свята Жовтневої Революції до мене прийшов стрілок і сказав, що на завтра замовлені для мене санки для Дудінки і що на дорогу мені дадуть кожух.

Сто кілометрів до Дудінки їхала три доби. Вдень — білі горби,

рівні, білі кружала боліт, з боку в'ється залізниця, найдикиша в світі (в той час недобудована!). А ми з горбка на горбок. Білі куріпки зграями — пурх! Двічі бачила полярих лисець: білий собачка з пухнастим хвостом. Вибіг на горбок і з цікавістю дивиться на санки. А сонце, червоне, висить над обрієм. Проїздили повз кам'яний кар'єр Коларгон: бачила ватри, велику нерухому постать у кожусі, і купка чорних мурашок ворушилась. І зараз страшно згадати... А скрип снігу наче доповнював пейзаж. От зараз пишу, а як уявляю рожевий туман, білу безмежність, то в ушах неодмінно починає звучати музика снігу. Часом мені здавалось що хтось співає, а може, що музика грає, якась далека оркестра.

Ночували на „командировках“, в приміщеннях для охорони. Я була така внутрішньо змучена, що нічого не помічала. Морози тоді, на початку листопада, не були дуже великі, кожуха поверх зимового пальта вистачало, щоби не мерзнути.

Дудінка — це село на березі Єнісея з кількох десятків будинків, побудованих на вічній мерзлоті. Всі вони перекошилися: котрі влізли по самі вікна в землю, а інші моторошно занурилися одним кутком. З їх темно-сірими від старости дерев'яними стінами, будинки виглядають, як уламки минулих століть: напевно в таких самих „ізабах“ селилися перші поселенці в Сибіру. Поруч із селом — сучасність: лагпункт, обгороджені колючим дротом палатки, бараки, двоповерхові будинки для вільнонайманих.

Оселили мене в Дудінці на лагпункті в будинку для вільнонайманих, в одній кімнаті з кількома жінками, що їх чоловіки працювали в Норільську різними начальниками, а вони чекали на нагоду виїхати, або поки їм там приміщення будуть готові.

Хотіла я знайти працю в Дудінці, та де там... Населення цього славного центру Таймирського Національного Округу, відрізане від залізниці тисячами кілометрів снігової пустелі, складається з пари сотень людей і звичайно всі нечисленні установи Дудінки вже укомплектовані, я їх за півдня усі обійшла. Пробувала я влаштуватися ляборанткою в лікарні. Лікар молодий, видно не дуже інтелігентний, сибіряк. Розпитав мене про мої знання в хемії; звичайно, считав, як я потрапила в заполяр'я. Другого дня, коли я зайшла за відповіддю, сказав, що він не може мене взяти на працю.

Розпитувала я про можливості виїхати, але єдиного реальну річ мені запропонували — їхати кінями з поштою понад дві тисячі кілометрів до Красноярську. На літак дістатися безнадійно, бо літаків приходить до Дудінки дуже мало і всі квитки віддаються начальству Норільського Табору.

Заглядала я до бібліотеки: там у малесенькій кімнаті переглядали газети досить обідрані люди з інтелігентними обличчями і тоскними очима — „спецпереселенці“.

Так пройшов який тиждень. Гроші йдуть, а стан досить безнадійний: ні праці, ні можливості виїхати. Одного ранку, коли, сидячи на ліжку, я намагалася ізолюватися від балакучих сусідок поезіями Пастернака („Что шепчешь ты, что мне подсказываешь, Кавказ, Кавказ, о что мне делать!“), в кімнату зайшов непогано одгодований службовець Дудінського Лагпункту, який часом розважав мою сусідку і був у курсі мого безнадійного положу в тундрі:

„Віжіть! — сказав він мені — „Сьогодні тут Адамович, начальник Красноярського Територіального Управління Главсевморпуті! Не

може бути, щоб він вас десь не влаштував. У нього по всьому Таймиру розвідкові партії, станції, факторії!”

Коло приміщення, де зупинився Адамович, стояла упряжка оленів. Сам він був одягнений по-місцевому: у хутряних чоботах, штанях, куртці. Високий, з енергійним веселим обличчям людини, що звикла давати накази, організовувати, їздити. До мене заговорив так приїтно, як уже давно ніхто не говорив:

„Потрапили в тундру, товариш геолог? Що ж, я вас можу завтра відправити в Усть-Єнісейськ, там у мене на нафту свердлюють!”

Хоч який Адамович був симпатичний і діловий, але я, налякана своїми пригодами безробітного геолога в тундрі, побоялась зразу згодитися їхати ще далі на північ, ще далі від залізниці. Внутрішньо у мене не було переконання, що мене хтось довго триматиме на роботі; я спитала:

„Чи нема у вас якої праці поближче, товариш начальник?”

Він хвилику подумав: — „Що ж їдете в Ігарку, товариш геолог. Там у мене начальник лабораторії ґрунтів Мерзлотної Станції родити задумала — їде у відпустку. Ви її 4 місяці замінятимете, а там видно буде.”

Я просяла і відчула себе на крилах. А Адамович уже давав мені адреси і імена в Ігарці, до кого звернутися. Тут же він познайомив мене з начальником пушної контори, щоб той допоміг мені переїхати до Ігарки. Це був сибіряк, теж одягнений з ніг до голови у хутро. Він дав мені адресу своєї дружини в Ігарці і сказав, що вона мені допоможе там: він же влаштував мене їхати з кінною валкою і познайомив із візником — Карпушою, сказавши, що Карпуша — це втілення туруханської чесноти і що він щасливо доведе мене до Ігарки.

Вийжджали з якогось заїжджого двору, де було повно коней, санок, людей у хутрах. Я сіла в санки, загорнулась у кожух. Їхала довжелезна валка, багато людей ішло поруч із саньми у фантастичній одежі — в куртках з собачого хутра — сакуях, гостроверхих шапках, хутряних чоботах — бакарях. Від людей і від коней туман, сніг скрипить, як скло. Незабаром з гірки з'їхали на Єнісей — позаду лишилися електричні заграви Дудінки.

Від'їхали трохи, я вже так замерзла, що витримати не можу. Злізла з санок, побігла слідом, а вітер продуває так, наче на мені шубки й нема. (Кожух був такий важкий і великий, що я в ньому кроку не могла зробити, він лишився на санях). Бігла поруч із саньми, трохи нагрілась і стомилась, а тоді упала назад на санки. Захотіла загорнутися в кожух, та де! Він був холодний, замерзлий, шorstкий, грубий. Я підлізла під нього і намагалась підіткнути під себе і потім, як у кублі, дихати туди ж. Я скручувалась як зародок, коліна майже під підборіддям, дихала щосили, терла руки і все одно... Холод обгортав зсередини, пролазив у щілини, ноги починали боліти. Ще ніколи я так не змучувалась від холоду... Зідхнувши, я одкидала кожух і знову стрибала з санок на сніг. В першу мить обгортав холод. Особливо кололо в обличчя, рук не почувала. Я бігла, бігла, стрибала, втомлювалась, падала на санки, намагалась зігрітись, тоді знову бігла і так далі, і так далі, довгої полярної ночі.

Нарешті мої муки помітив візник, Карпуша:

„Слухай, пасазирка, ти совсем замьорзнес, я тебя живой не привезу.... Вот так пасазирка попалась.” (Карпуша не вимовляв звуків

ж, ч, ш). Його обличчя, що виглядало з хутряного капюшона, нагадувало добру бабуню.

І Карпуша поступово почав мене одягати „по-заполярному". На першій же зупинці, він дав мені тяжкі, тобто хутрові панчохи, що вдягаються хутром до голої ноги, а зверху взуваються або бакарі — хутрові чоботи, хутром назовні, або звичайні валянки, що їх мала і я.

Стало краще, бо тепер уже ноги не мерзли. Та проте наступного дня, я знову більшу частину дороги бігла за саними широким засніженим Єнісеєм. З обох боків річки — густа тайга, часом ярочки — теж зарослі лісом. А просто на півдні — сонце. Низько висить, червоне. Світло таке розсіяне, що тіней зовсім нема. З півдня ж повіває вітер (зветься „верховка", бо з верхів'їв Єнісею) і наскрізь продуває мою звичайну харківську шубу на звичайній ваті. Я почуваю себе голою на цьому морозі, на цьому вітрі, але не можу одвести очі від сонця.

Скоро зупинка в так званому „станку" — це дві-три дерев'яні ізби. „Пасазирка, ти нос отморозила" — каже Карпуша. „На тебе пока". І дає мені пару рукавиць з хутра. Я п'ю гарячий чай, на грубі відморожую хліб, який розсипається в кришки.

Час їхати. Карпуша знову критично дивиться на мене:

„Ой, відповідай за тебе буду! У тебе денгів єсть? Я тебе куплю маліцу". Увечорі я вже за сто рублів маю — маліцу, тобто оленячу шубу, хутром всередину, що вдягається через голову і не має застібки. Яке блаженство! Можна сидіти цілий день у саних, не вилазючи: тайга, тайга....

Симпатичний Карпуша. З його оповідання поступово дознаюся, що тут, у заполяр'ї, він народився, тут родилися його батьки й діти. За все своє життя він один раз був у Єнісейську, а далі, на південь ніколи. У Єнісейську він був у червні ще під час першої світової війни, і йому не сподобалось, що „сонце жарить", тому він погодився працювати лише в нічній зміні, та й то скоро втік.

Карпуші років сорок п'ять, він „промишленник", тобто професіонал-мисливець. Те, що він не вимовляє шелесних, очевидно є впливом якихось місцевих племен, бо, наприклад, евенки, навіть освічені, не вимовляють ані ш, ні жк.

Кажуть, що станки стоять по всьому Єнісею на віддалі 15-17 кілометрів один від одного. Зрідка „станок" — це село з кількох дерев'яних хат, притулене в тайзі, а здебільшого одна-дві рублені ізби, аби де було проїжджим візникам та пасажирам чаю попити та вночі покотом на підлозі переспати. Ми їхали шість днів. П'ять ночей ночували на станках, а вдень зупинялись чаю попити.

Так якскаро пам'ятаю ці станочки: ще здаля бачиш над прибережною тайгою димові стовби, потім, після повороту, виглядають на високому березі Єнісея хати. Заходиш задубілими ногами, вкрай змучена переїздом, змерзла до краю. Єдина мрія — тепле приміщення. Насилу стягаш через голову маліцу, часто хазяйка співчуваюче допомагає, а тоді — до грубки. Ставлю консерви, кладу розморожувати хліб, а сама трушусь, ніяк не зогріюся.

На одному станку хазяйка запросила мене піти з нею разом до лазні, і тут вперше в житті я побачила справжню „руську чорну баню". Низенька рублена хатка, а всередині чорно, як у пеклі. Стіни на палець обліплені чорною сажею і не дай Боже до них торкнутися! У кутку — купа чорного каміння, під яким розводять огонь, ні груби,

ні димоходу нема і дим іде просто в двері. У другому кутку два величезні чорні барила: в одному вода холодна, а в друге накидали розжареного каміння.

Хазяйка тільки зайшла — хлюпнула на купу каміння води, і я зразу ж задихнулась густою гарячою парою. Бабка біла своє жовте пожмакане тіло віником і докладно розповідала про свої справи — сина, невістку. У цьому чорному пеклі, я вперше роздяглась за чотири дні і вперше справді одігрілась.

У кожному станку у Карпуші знайомі. Як наші селяни говорять про врожай, так тут говорять про мисливство.

„Ну, как промысляется, однако?”

„Да, вот пещца взяли, еще не сплнял, посадили в клетку а он замьорз. Приходим утром, а он уже задубел, клетка-то в снях стояла. А пещец, однако, еще сильно ссрий.”

„Ну, нічого, ви єго поцістите, мозет сойдьот. А то я єго вам і так продам.” — пропонує Карпуша. „Ну, хозяйка, а строганиной угостите?”

Хазяйка вносить цілу замерзлу рибу і гострим ножом стругає скибочки просто на стіл. Присипляючи сіллю, всі руками їдять. Між візниками є один полтавець, який уже багато років живе у заполяр'ї, каже, що строганина нагадує йому кавун. Спробувала і я, але погодувала їсти.

По дорозі зупинялися і в рідному селі Карпуші — Плахіню. На високому лівому березі Єнісея — два ряди ізб, здебільшого великих, чимало нових із свіжого ліса. Зразу за ізбами — тайга, вниз — круча до Єнісея, а за білим полотном ріки хвилясті горби, вкриті тайгою.

Дома у Карпуші відчувається заможність. Входиш до ізби — спершу великі сіни, яких десять метрів завдовжки, де зовсім холодно. Лежить замерзла риба, гори хутряної одежі, всяке знаряддя до рибалства і мисливства. Далі — невеличкі сіни — „тамбур” і вже далі — величезна ізба з двох кімнат. У першій — „руська” піч, лави. У другій — велике нікельоване ліжко за перкалевою завіскою, дитячі ліжка, скриня, машина до шиття. Дитячі іграшки використані, як прикраси.

Карпушу зустріла юрба дітей. Старшому синові, білявому двійникові Карпуші, років 14. Він уже покинув школу і „промишляє”. Поділовому розповів Карпуші про свої успіхи: їздив на лижах, порозставляв пастки, завтра треба об'їхати знову.. Купка школярів накинула з запитами: „Що привіз?” Дворічна донька намагалась вилізти на коліна, але найбільше уваги Карпуша приділив синкові, що мав коло року: чукикав його, давав цукерки.

Потім усі сіли за стіл. Хазяйка вгощала пельменями, що їх їли разом із юшкою, та ватрушками з молоком.

Заможність почувалась на всіх станках: хазяйки, оживучи у тайзі, одягнені, наче міські міщанки: байкові сукні, вовняні джемperi. По ізбах дуже чисто, шпукатурено, підлоги й вікна фарбовані. Дітвору вкривають зячими ковдрами. Причини заможности зрозумілі: хутро — продукт на експорт і „промишленікам” за нього добре платять та довозять їм крам, щоб були зацікавлені продавати.

На шостий день мандрівка закінчилась. — Я приїхала до заполярного міста Ігарка. Позаду було двісті кілометрів світів від Дудінки та яких триста від Норільську.

Любов Дражевська

З ДОРОГИ

Вельмишановний і дорогий Пане Редакторе.

Я повинен виправдатися перед Вами і Читачами „Листів", чому вже друге число журналу виходить без мого огляду подій на Україні. Відразу повідомляю, що це перерва тимчасова. Треба було відбути майже підряд кілька поїздок. Я був у Лондоні, потім їздив до Риму, а тепер приїхав до США на короткий побут.

Англо-українське товариство влаштувало в Лондоні дискусійний вечір, т. зв. „брейнтраст". Взяли в ньому участь з англійського боку цікаві люди, між іншими невістка британського прем'єра Макміллана, експерт советських справ у редакції „Дейлі Телеграф-у", Давис Флорд, та радіо-коментатор Малком Маггеридж, який 30 років тому був на Україні підчас штучного голоду. Відбулася дуже цікава і корисна дискусія між українцями і англійцями. Один поляк, який був серед гостей, сказав: по обох боках зроблено значний прогрес; 20 років раніше така зустріч була б неможлива. — Наступного дня в доповненні до дискусійного вечора була товариська зустріч у гостинному домі молодих Макмілланів. Була нагода познайомитись із журналістами, депутатами до парламенту та іншими діячами, які цікавляться східньо-європейськими справами. Один із них оповідав мені про свою поїздку до СРСР; був у Москві і в Києві; сильне враження зробила на нього різниця двох стилів життя; доки сам цього не побачив, не уявляв собі, що Київ і Москва — два різні світи.

В Римі я був на урочистім богослуженні, яке відправив митрополит Кир Йосиф Сліпий у церкві св. Климента з нагоди 1100-річчя прибуття св. Кирила і Методія до Моравії. Організатори свята, оо. сзуїти, надали йому загальнослов'янський характер: до літургії стало кільканадцять священиків майже з усіх слов'янських народів. Кого бракувало при престолі, як напр. поляків, той був серед римських прелатів, яких багато прийшло на архиєрейське богослуження в слов'янсько-візантійському обряді. Була зворушлива сцена після богослуження: наш митрополит вийшов до народа на середину церкви; оточила його маса італійців та прочан і довго не хотіли пропустити далі, захоплено вітали його, підносили до нього дітей, просили благословення і всіляко висловлювали свою радість, що він серед них. Я мав наочний доказ, який популярний митрополит Кир Йосиф серед римського простолуддя.

В Римі є п'ять українських осередків: велика семінарія на Джані-кольо з чудовим видом на Рим; мала семінарія на віа Воссєа, в гарній околиці на окраїнах Риму: 107 учнів — найбільше з Англії — навчання рідною українською мовою під проводом дванадцяти українських педагогів чину оо. Салезіян. Саме як я був у Римі, семінарія дістала декрет із Ватикану, наслідком якого її свідцтва дістають урядове визнання ватиканської держави і тим самим будуть респектовані в усьому світі.

В найкращій околиці Риму розташований будинок оо. Василіян, в якому є головне управління чину. В будинку, що має форму П, церква в візантійському стилі, а мозаїки нагадують мозаїки київської Софії і залишають незабутнє враження. В цій самій частині вічного міста є дім Василіанок і осередок сестер Служебниць.

(Далі на 36 ст.)

МІЖ ВІЗАНТИНІЗМОМ ВГЛИБ — І ПЕЙЗАЖЕМ ЯК СИНТЕЗОЮ

(Враження з виставки картин Петра Петровича Холодного)

Виставка картин Петра Холодного (мол.) у залі УВАН'у (протягом травня ц. р.) була великою мірою переглядом його творчості ретроспективного характеру, хоч і не охоплювала раніших творів мистця з періоду 20-тих і 30-тих рр., бо його твори того часу майже в цілості пропали під час війни. Цей ретроспективний характер виставки дає ключ до розуміння деякої різності у стилісовому підході мистця, різності, яка все таки — по суті — є своєрідною градацією його стилю, що виходить із однієї передусім основи і є його індивідуальним многоплянним завершуванням.

Петро Петрович Холодний — мистець високої і врівноваженої культури, тонкого стилевідчуття, м'якого — хоч не рідко згущеного кольориту. Його високо розвинута індивідуалізація візантинізму знаходить свій особливий вислів у кількох виставлених картинах Богоматері, справжніх шедеврах, за фактурою яких відчувається глибокі наверстування — цілі епохи Богоуявлень візантійсько-

Світський сектор у Римі репрезентує д-р Василь Федорончук, який керує українською програмою в італійському радіо. Якщо ми маємо в столицях західних держав добрих амбасадорів, то д-р Федорончук серед них на першому місці. В Римі я ще застав виставку творів Архипенка. Коли її відкривали в палаццо Барберіні, вступне слово сказав голова міста Риму проф. Глявко делла Порта. Українці в Римі кажуть, що таку почесність римляни роблять тільки виїмково заслуженим мистцям.

Я повинен згадати видавничу діяльність оо. Василиян, а в тому монументальну працю о. д-ра Атаназія Великого: видання римських джерел до історії України і Білоруси. Отець протоархімандрит попросив мене до своєї бібліотеки і показав довгий ряд гарно опрацьованих книг; — я нарахував 61 том, в цьому 17 книг оригінальних праць до історії церкви, решта — документи з ватиканських архівів, плоди одного десятиріччя 1951 р. В друкарні є нових п'ять томів у підготові. Все це зроблено за власні українські фонди, з чужих фондів на видання римських документів не отримано ні копійки, — наголошує о. д-р Великий.

Друге монументальне діло, яке зроблено в Римі за останнє десятиріччя, це новий переклад святого письма в повному виданні. Велика книга вже друкується в Мюнхені і під осінь має вийти в світ.

Оце я у США на службовій поїздці у зв'язку з планом про розширення української програми в радіо Свобода. В Нью-Йорку маємо відділ української редакції, з яким у нас багато спільних проблем.

Хочу Вас запевнити, що після повороту до Європи берусь підготовляти черговий огляд життя на Україні для „Листів до приятелів”.

Здоров'я Вас сердечно

Михайло Добрянський

Клівленд, 19 червня 1963.

українського світу, кольоритну і композиційну витонченість майстра та лагідний подув гармонії божественного із людським (іноді незвичайно рафіновано упрощеним) зображенням.

Наприклад його „Святий Юрій“, зберігаючи подих візантійської древности, її основні прикмети форми з напашаруваннями народної історичности (чи легендарности), піднесений, так би мовити — сублімований, до індивідуально підкреслених стилістичних особливостей мистця. Та одночасно — одна із найбільш зіндивідуалізованих його ікон — ікона Матері Божої, репродукція якої подана на першій сторінці каталогу виставки, значно вже віддалена від джерел і шпальонів візантинізму, особливо своїм притишеним кольоритом і графічністю, майже граверством техніки, що дає виразну відмінність від візантійсько-традиційних основ старовинного іконопису. Цим кольоритом, майже пастелевим і фресковим, і графічністю лагідного та уточненого рисунку викликає враження ще дальшого звороту вглиб, у праісторію довізантійську, в якусь наче б єгипетську, етруску чи може навіть таврійсько-скитську атмосферу первісної сакральности, піднесену у християнський, в основі стилізований візантійськими формами, світ релігійної символіки.

Його „Різдво“ — із тонкими натыками експресійної фінезії, виведене у композиційно завершену, може найменш віддалену формами від чистого візантинізму, суттєво українську многоплянкову вертепну містерію, де із-за згущених, навіть притемнених кольорів проглядає глибина напашарувань візантійської обрядовости, такої характеристичної м. ін. для майстра іконопису XV-го ст. Андрея Рублева.

Усі ці картини релігійної тематики виконані дуже прецизно і працюютою технікою темпері.

Також незвичайно цікаві його картини (темпері і олії) іншої тематики. „Мушлі“ — натюрморт з якимось майже сюрреалістичним сіруватим тлом, яке (в моєму розумінні) зображає безконечність

безчасову, без умісцевлення, як розсипаний пісок з гігантичного, позавимірного часомира-клепсидри на пустелю світу. Викінчено прецизні „Риби“ і ще більше „Цикада“, що мають деяке споріднення з графічно-деталізованою постановою фактури у цього роду творях Якова Гніздовського, у Холодного — м'ясистіші, більш повнотілі від строго аскетичної, хоч неймовірно іноді прецизної, зарисовки у творах Гніздовського.

І врешті — пейзажі із двох останніх творчих періодів Холодного. З ранішого — врівноважено експресійного, виміряно стриманого вимогливістю „софістикованої“ в кольорі — критичної культури мистця (із знаменитою картиною „Дощовий день“, мабуть з переміжжя цих двох періодів) — та з пізнішого, цьогочасного періоду — із світляною прозорістю простору (особливо „Йонкерс“ — дві картини), якісь наче б Утріллівські, що чарують глядача насиченими, чистими кольорами, якоюсь молодечею романтикою, доспіло сердечною повнотою і повнокровністю.

Усі ці картини — твори мистецтва високої класи, справжньої культури та глибоко врівноваженої наснаги. На їхньому дні лежить гармонія примирення та ідилії, величний спокій, які проглядають навіть із-за настроєво хмурих і тьмяно гострих кольоритом авансцен катастрофічних конфліктів — у краєвидах „Вітру“, кількох „Осень“ чи „Сухого листа“. У пейзажах Холодний не звужується тільки до вирізка мальованого сюжету, до — так би мовити — зовнішньої його

УКРАЇНСЬКЕ ЦЕРКОВНЕ МИСТЕЦТВО І ЙОГО РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

Пам'ятник Шевченкові в Вашингтоні і катедра в Філадельфії — це споруди, що репрезентуватимуть в ЗДА українського духа, передовсім його мистецьку культуру. Тож ясно, що тут зацікавлене все українське громадянство.

Виконання першого завдання: здвигнення пам'ятника Шевченкові приготовлено по можливості коректно. Зорганізовано Комітет, розписано конкурс, запрошено до журі відомих знавців, архітектів, скульпторів, малярів, і літературознавців (шевченкознавців), і то не тільки з українського, але також із американського світу. Будову доручено мистцеві, якого проєкт схвалило журі, при чому автор-мистець зобов'язався брати до уваги речеві завваження знавців.

Інакше виглядає підхід до другого репрезентативного завдання, до будови катедри в Філадельфії. В порі Різдвяних свят появилася декілька разів репродукція проєкту катедри в двох українських щоденниках, при чому зовсім не подано прізвища архітекта, що — виходить — мав би будувати храм.

Навіть коли б фундатором катедри була одна багата особа-меценат, то й тоді громадянство мало б право бути невдоволеним. Бо ж справа не в приватній будові, але — як зазначено — ідеться про репрезентацію української культури, українського церковного ми-

панорами, а радше шукає повної синтези краєвиду, що як вогнище синхронізації увиразнюється передусім у кольориті та в композиційних фрагментах.

Портрет (одинокий на виставці) св. пам. Президента Андрія Миколайовича Лівинського має свій окремий кольорит і стиль. Велика виразистість, досягнута майстерним рисунком, і чудесними, майже пастелевими, півтонами лагідних кольорів. М'якість і одночасна чіткість, повнота вислову якнайуспішнішими засобами зовнішніх ефектів мазка дають цьому портретові одне з перших місць у сучасній українській портретистиці. Жалко, що мистець не показав на виставці, більше своїх портретових полотен, обмежившись лиш до цього одного, і то — в додатку — не поданого у списку картин каталогу.

Квіти Петра Холодного (на виставці дві картини) — багатогранні кольоритом, не мають зайвої яскравості, соковиті і живі, вже самими лініями кольорів підкреслюють різьбленість форми.

Присмні кольором і рисунком „На пляжі” і „Купальниці”, проте найвіддаленіші від основної стильовості мистця. Вони мають радше маргінесовий характер на виставці, незалежно від присмних для ока гнучких ліній рисунку, доволі широкої гами кольорів та легкості квістичного настрою, так властивого творчості цього мистця. Хоч власне кольористичні якості (іноді дуже елегантні своєю некрикливою скромністю) і передусім досконалий рисунок, як і почуття міри в цих основних елементах його мистецтва, так і не малою мірою композиційна витриманість показаних на виставці картин — виявляють високу рангу його майстерства.

Вадим Лесич

стецтва. Тимбільше здивування мусить викликати такий підхід, коли фундатором є не одна особа, але громадянство, яке своїми жертвами має збудувати катедру.

Початкове здивування притихло б і забулося б, коли б проєкт, хай і анонімного мистця, виявив собою якусь особливу мистецьку цінність. Як же насправді той проєкт виглядає?

Заки перейду до аналізу проєкту під композиційним оглядом, мушу згадати, що він є тільки повторенням проєкту на будову церкви, призначеної для Дух. Колегії в Стемфорді, а цей останній був уже репродукований перед кількома роками в „Америці” — і в „Свободі”, при чому тоді було подане прізвище проєктодавця. Тоді ж у пресі друкувались критичні зауваги до проєкту. Та справа притихла, бо в Стемфорді рішено не будувати більшої церкви, мабуть із економічних причин. Тепер же в пресі бачимо знову той самий проєкт, що був колись призначений для Стемфорду, лише в збільшених розмірах і з новим призначенням: — на будову катедрі в Філадельфії, при чому автор цілком злегковажив критичні зауваження висунуті в пресі щодо первісного проєкту.

Основна хвиба проєкту на будову катедрі для Філадельфії полягає в тому, що він не є оригінальний і не має нічого спільного ні зі стилем, ані характером української архітектури.

Проєкт катедрі для Філадельфії складається з двох основних частин: нижчого корпусу й одної величезної бані. Нижчий корпус представляє собою споруду з чотирма фронтонами в наскрізь модерному стилі, з цілою низкою архітектурних елементів, які не мають в собі нічого специфічного, що свідчило би про її головне призначення, що вона має бути Божим храмом-церквою. Таким чином нижчий корпус на цьому проєкті міг би бути застосований до кожної більшої світської споруди, як прим. до залізничного двірця, музею, чи готелю, але не має в собі Духа церковної архітектури. Коли я висунув цей закид уже раніше в приватній розмові з проєктодавцем, ще з того часу, коли його проєкт був призначений для Стемфорду, він виправдувався тим, що все таки зазначив головне призначення об'єкту, вмішуючи на всіх чотирьох фронтонах — хрести.... Цей аргумент був і є для мене настільки непереконаливий, що — здається мені, — над ним взагалі зайво дискутувати.

Ще більше застережень викликає баня в цьому проєкті. Є це вірна копія бані з церкви св. Софії в Царгороді, яка походить, як відомо з VI ст. Смілива конструкція самої бані була в VI в. справжнім чудом технічних досягнень, але вже при будові катедрі св. Софії в Києві, отже в п'ять віків пізніше, — ніхто не спокушався вже в нас копіювати, чи хоч би наслідувати її.

І можна висловити тільки найвище здивування, задля якої ідеї архітект впроваджує ще раз оту старовинну баню на терені Америки, в пристосуванні до української репрезентаційної святині? Також зовсім несподіваним явищем є зіставлення цілком модерного корпусу катедрі з таким давно прогомонілим додатком, взятим живцем з VI ст!

Отож без якого небудь перебільшення можна сказати, що проєкт катедрі для Філадельфії є справжньою композиційною дивовижною, зовсім незв'язаною зі собою під стилевим оглядом і позбавленою духа української архітектури. Може й сам проєктодавець відчував оці недостаті й якраз тому не хотів подати до прилюдного відома

своє прізвище? Але якже тоді можна вести збірку фондів на будову такої святині?

І саме під ту трагічну пору, коли большевики знищили церкви з доби гетьмана Мазепи на терені Києва, а судьба інших історичних святинь в Україні є поважно загрожена, ми повинні тим більше плекати наші традиції зокрема в ділянці церковної архітектури у вільному світі.

„Святійший Синод“ московської православної Церкви видав ще в 1801 р. заборону будувати церкви в українському стилі, випереджуючи таким чином на цілих 60 років закон Валуєва й пізніший Ёмський указ. Ця заборона „Святійшого Синоду“ була на ділі лише тріомфом українського мистецтва, доказом його самобутності.

Після цього допускати в Америці до нидіння українського мистецтва — це до болю непристойна акція.

В почуванні великої відповідальності перед українською громадськістю і з уваги на репрезентацію нашої мистецької культури перед чужинцями, Консисторія української православної Церкви в Америці здвигнула величаву церкву-пам'ятник в Бавнд Бруку за проєктом арх. Юрія Кодака. Проктодавець дав у своєму творі все, що міг дати найкращого, і як Консисторія, так і жертводавці можуть бути горді на свою фундацію.

Також і в Гантері постала минулого року дерев'яна „гуцульська“ церква. З нагоди її посвячення сказав один священник (о. Лукашевич), що на неї треба дивитися, як на дорогоцінну пам'ятну ікону, яку ми скитальці взяли зі собою на еміграцію, щоби вона нам нагадувала й рідну архітектуру й рідні гори, з якими й вона й ми зв'язані.

Коли ми хочемо жити в релігійному дусі подихом пам'яток пребагатої спадщини України не тільки на те, щоби ми почувалися на нових місцях поселення піднесеними вище до Бога в мурах на правду української святині, але щоби одночасно могли ми гідно зарепрезентувати ту українську святиню перед чужинцями, тоді ми не повинні допустити до того, щоби хтось, забуваючи про велику відповідальність у великій справі, протидівав цій важливій ідеї. Коли б справді мала бути збудована катедрa в Філадельфії за опублікованим у пресі проєктом, то це було б хіба сумним доказом одного, а саме доказом переконання фундаторів і архітекта, що українського церковного мистецтва, української архітектури, її зразків взагалі немає...

Чи підіймав хтось передо мною якісь застереження в цій справі? Мені відомо, що наспів запит із боку компетентних чинників до Товариства українських інженерів у Нью-Йорку з проханням, щоби ця авторитетна установа з'ясувала своє становище дотно проєкту на будову катедрі у Філадельфії. Товариство українських інженерів, дало відповідь, що „професійна етика не дозволяє нам у цій справі зайняти нашого становища“. Цю заяву — на мою думку — слід коментувати в цей спосіб, що коли б проєкт на будову катедрі не викликавав жодних сумнівів чи застережень, тоді ця установа безумовно висловилася б прихильно про нього.

І так у цій справі запанувала глуха мовчанка, яку я сьогодні тільки з прикрої конечности перериваю. Що правда — існує в нас стара, вигідна пословиця „моя хата з краю“, та я не хотів би користуватися нею, бо тут ідеться про наш національний престиж.

Що-ж залипається в цьому випадку даліше чинити?

Перш усього ніяким чином не допустити до реалізації схибленого проєкту! А вслід за акцією Комітету для будови пам'ятника Шевченкові необхідно розписати конкурс на будову катедри в дусі українського мистецтва. На щастя маємо тепер в Америці й Канаді вже довгий ряд висококваліфікованих і дуже талановитих архітектів таких, як проф. Жук і Ю. Кодак (у Канаді), А. Осадца, Гладкий, О. Повстенко, Нолдин-Блакитний і Жуковский (у ЗДА), при чому вчисляю лише декілька імен, а є їх посеред нас значно більше. Конкурс заохотив би їх до шляхетного змагу. Загальна збіркова акція, на якій спирається справа будови катедри в Філадельфії, вимагає безумовно збірного змагу в реалізації цього важливого діла. І тільки це може збудити і зміцнити довір'я суспільства-жертводавця.

У зв'язку з цим виринають ще два важливі питання. Підіймаються передовсім поважні голоси невдоволення, чому церковна влада постановила будувати нову катедру на місці старої, в тій ділянці Філадельфії, яку тепер чимраз більше заселяють чужі елементи тоді, коли українські родини перенеслися в більшості до північної частини міста. Чи не доцільніше було би продати теперішню площу й набути нову саме там, де є вже більшість українського населення?

А далі — щоб уникнути в майбутньому того роду непорозуміння, чи не було би побажане, щоби в Духовній Семінарії у Вашингтоні впроваджено для наших студентів теології курс викладів з ділянки естетики й історії українського мистецтва? Ми маємо тут на еміграції декількох добрих спеціалістів у цій галузі і їх варто би використати для тієї цілі. Саме так поступав Митрополит Андрей Шептицький і ця сама справа лежала на серці Митрополитові Йосифові Сліпому під час його ректорату в Богословській Академії у Львові.

Грубо помилився би той, хто думав би, що такий критичний підхід справляє мені яку небудь приємність. Заявляю з цілим натиском і з цілою повагою, що мені було би без порівняння приємніше написати іншу статтю на цю саму тему, повну глибокого признання для автора такого проєкту, який вповні заслуговував би на це.

Отож коли інші чинники, покликані до висловлення своєї думки щодо цього проєкту мовчать, я не вагаюся забрати в цій прикрий, а такий важливій справі голос, бо тут не вільно мовчати.

Дам'ян Горняткевич

В останній хвилині, перед закінченням цього числа журналу, наспіла сумна вістка, що у Львові, 9-го червня 1963 року — помер

ВАСИЛЬ БАРВІНСЬКИЙ

один із найвизначніших українських композиторів, піяніст і педагог, довголітній директор Вищого Музичного Інституту ім. М. Лисенка у Львові, і довголітній засланець за совєтського режиму.

Василь Барвінський відійшов, в українську вічність. Його місце в історії української духової культури високе і почесне.

НА ТРУДНІМ ШЛЯХУ ДО ПЕРЕМОГИ

(До виходу другої збірки віршів Богдана Бойчука СПОМИНИ ЛЮБОВИ, Нью-Йорк: в-во Нью-Йоркської Групи, 1963, 94 ст., обкладинка Л. Гуцалюка)

Кожного разу, як з'являється нова книжка поезій, беру її до рук мов... телеграму з фронту, де зводять бій життя і смерть. І коли справді за обкладинкою книжки в сухих її рядках запахне мені квітка поезії, я радію — значить смерть програв. Людина — явище культури і духа — завше б'ється на межі, над краєм безодні, і поети — перші звітодавці тієї битви. Ось чому не можу без хвилювання стежити за новими поетичними паростками дома і на еміграції.

Богдан Бойчук назвав свою першу поетичну збірку „Час болю” (1957). Тепер маємо його „Спомини Любови”. Віль і любов — праджерела поезії, ото ж Бойчук зробив зразу заявку на найбільше і найглибше. Цим він підіграв увагу критики і поставив себе на нещадний іспит.

Компетентні критики майже були провалили його дебют за: 1) модний песимізм (Святослав Гординський) і 2) „брак елементарного смаку” (Володимир Державин). Ці два закиди тотожні, бо награна чи й щира чуттєва настанова (будь то сум чи радість), не знайшовши переконливого дійсного вияву, при повторенні нестерпно нудить. Державин говорив про „суцільний газетний штамп”, брак свіжої ідеї, брак „оригінального звороту думки”, про самоповторення, нарешті, навіть „стилістичне хуліганство”. Все ж навіть така нищівна критика лишала в збірці „Час болю” яких два живі вірші і якусь малесеньку надію, що може таки з Бойчука ще буде поет. (В. Державин. „Поезії Б. Бойчука”. ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ, 1958, кн. I).

Рік пізніше Державин відкинув і це припущення, назвавши Бойчука „довічним початківцем, і то цілком непоправним, бо йому бракує літературного смаку”. (Журнал ФЕНІКС, 1959, ч. 9, ст. 55).

Це вже був засуд на смерть, засуд то більш неприйнятний, що сам критик визнав, наприклад, що вірш „Десять була” являє певний поетичний винахід, повтору синтаксичних конструкцій, „не позбавлених деякої сухої елегантності”.

Слідом за таким ударом, Богдан Бойчук пережив неуспіх із спробою драми („Поламаний стежки” СУЧАСНІСТЬ, 1961, ч. 8), в якій дивним чином відродився банальний Винниченків сюжет з його сімейних драм початку нашого століття. Також і Бойчукова спроба поеми ЗЕМЛЯ БУЛА ПУСТОШНЯ, (1959) виявилась занадто абстрактною для такого жанру.

І після таких невдач Богдан Бойчук випускає другу збірку поезій „Спомини любови”, що вирішує питання про нього як поета. Упертий бій зводить Богдана Бойчука, виявляючи не тільки характер і волю до поетичного буття, а й дані таланту для цього. Це збірка перемоги.

Такі поети як Бойчук ростуть і самоздійснюються поволі та не гаснуть із проминанням молодості. То ж заради дальших його успіхів варто відзначити хибі „Споминів любови”. Насамперед, це ті кілька штампів, що їх уперто повторює Бойчук: „жіноче лоно” повторюється майже в кожному другому вірші; досить в'їдаються читачеві „коліна” і „ноги”, „волосся”, „кості” та інші тілесні складни-

ки. Ці слова-кліші були і в першій збірці. Тепер до них приєдналися ще один штамп, повторення якого викликає не бажаний авторові ліричний настрій, а почуття гумору. Це дієслово „мочити”: „водою голосів мочать тіла гитар”; „молитвою намочимо уста”; „мочили коси споминів в рум'янок”; А далі ще гірше: „вогістю коріння мочить”, ба навіть „мочаться болочі вірші”.

Наслідуючи інтелектуалістично-міркувальницьку манеру англосакської поезії нашого сторіччя, Бойчук вплітає в свої деякі навіть крапці вірші цілі клубки заплутаних міркувань. Наприклад у вірші „Усвідомлення” можна легко і з великою користю для поезії викинути всі вставні міркування, що їх автор узяв у дужки. Навіть деякі з крапчих і вдалих поезій Бойчука просять такої чистки. Взагалі, якби збірку „Спомини болю” скоротити вдвічі, то в двічі стала б вона крапчою. Тичина не включив у „Соняшні клярнети” більшість своїх видрукованих до часу виходу книжки поезій. Якби був включив, його „клярнети” не були б соняшні.

Дуже трудно дасться Бойчукові кінцева крапка віршу — пуанта. Поставити добре „крапку” накінці — це мистецтво, що увінчує цілий твір. Бойчук в таких випадках уникає завдання, часом ставлячи на кінці штамповане гасло чи оклик типу „О, життя!”

Виникає враження, що Бойчук значною мірою знехтував критику Державина. Не можна судити його за це більше ніж самого критика, який скропив свої цілком влучні критичні зауваги власною жовтю і тим зробив їх нестраними.

Для мене особисто нинішня перемога Бойчука впливає ще з його збірки „Час болю”. З тієї збірки вижили і діють у новій збірці якісь специфічні особисті риси поета, що виявляються в його важкувatomу ритмі синтаксичних повторів — наче обертається велике колесо долі. Наче проходить людина — здорова, але з глибокою ще незалікованою раною. Проходить тією самою дорого болю і любови, на яку ступив поет ще юнаком. Ступив ще тоді, як кинув у могилу на труну селянки-матері „прив'ялий куц бузка і грудку глини” (це було в Галичині 1941 року, коли йому тринадцятий уже минув). Ми чуємо в „Споминах любови” той гіркувато-полинний посмак життя, що і в „Часі болю”. Це та сама молода українська доля, що знову виринає з вогню — цим разом вогню другої світової війни і хижаських окупацій. Шістнадцятилітній юнак іде сиротою в бистрині потоку втікачів — великого ісходу сотень тисяч на Захід. В Ашафенбурзі — зупинка і тут в ДіПі-таборі докінчує українську гімназію. Поки добрався до США (1949) — стукнуло 22 роки і треба йти в армію. Та військові лікарі виявили туберкульозу і Богдан, замість американської армії, опинився в шпиталі для туберкульозних, далеко від Нью-Йорку, у горах Адирондак.

Отут на ліжку хворого почалися його університети — він мав час читати і думати. В тих самотніх роздумах згущався мабуть стефанівський образ рідної землі й руїни, біль самоти, туга за любов'ю, розгублений шлях:

Десь дім стояв —
а може й не стояв.
Була десь ціль —
А може й не було

Я йшов кудись і знав:
 Мій шлях — в нікуди;
 Я йшов і знав:
 мій хід — життя.

Коли поет каже „спочатку був біль, а не слово” — він каже свою правду. Що було б, коли б тільки болем і кінчалось? На щастя прийшла і любов. Не знаю може це та дівчинка Аня, що з Нью-Йорку відвідувала хворого юнака в далекому шпиталі, збудила чи підтримала в ньому творчий первень слова. У всякім разі через два з половиною роки ув'язнення в шпиталі туберкульоз подолано, через чотири він кінчає каледж і стає інженером електроніком, водночас випускає збірку віршів, водночас одружується.

Та саме тоді, як нам здається, що ми на вершку перемоги — тільки починається бій за перемогу. При всій моїй симпатії до молодого автора першої збірки поезій „Час болю”, при всьому визнанні того вантажу, який він ніс, мені здавалось тоді, що він надто легковажно хапасться за найбільші тягарі, не опанувавши Стефаників мистецький секрет піднімати найважче з магічною легкістю.

В „Споминах любови” визріває те, що вгадував Василь Барка з натяків у „Часі болю”: строгий і мужній склад лірики, твердий рисунок, правдивий вираз цілісного душевного стану. (В. Барка, „Уваги про поезію старовинну і сучасну”. СВОБОДА, 1958, ч. 168). Цю легкість підіймання ваговитих речей ми відчувасмо в книжці „Час болю” лише в поезіях „Монахія” і „Старість”.

У „Споминах любови” це мистецтво Бойчука росте далі. Ось один вірш із вимовно-лаконічного циклю „Короткі подорожі”:

Муринка:
 над колодязем
 розвісила свої смагляві груди,
 що ранами, як кактуси,
 цвітуть;
 і кинула відро,
 І, зачерпнувши дня,
 заголосила:
 він такий самотній, Пане,
 і тяжкий!
 Такий тяжкий!....

Цей майстерно лаконічний малюнок наче поєднує Гогенову гарячу насиченість кольору з Ван-Гоговим болючим штрихом. Але в ньому чуємо туге і звинне українське серце. Саме серце, що звучить у „Циклі традиційному” нової збірки Бойчука. За моттом весілля „Ой прийди, Марюсю, до столу — да пусти голос по двору” іде по х о р о н н е голосіння:

та пусти голос, як хустину подвір'ям —
 та нехай споминів вітер красчками зімне
 та нехай скроплює тихими росами жалю
 хай твоїм голосом туга окутує шию:
 бо твого милого тіло милує земля,
 бо твого милого кров'ю дозріє весна.

НЕВІДБУТА ДИСКУСІЯ

(До книжки Т. Лапичака: Український Націоналізм)

А таки на тему критики і оборони українського націоналізму дискусії серед людей середовищ, які називають себе націоналістичними — не відбулось. Хоч як яскраво і стимулюючо цю проблему підніс д-р Тома Лапичак в своїй книжці „Український Націоналізм” — націоналістичні групи консолідовано промовчали цю знамениту нагоду. На тему такої мовчанки націоналістичні політики натякають, що книжку (і саму проблему) варто лише зігнувати, більш „революційні” хотіли б накинутись із інсинуаціями та лайками, а з другого боку — неприхильники націоналістів вважають, що книжка Т. Лапичака таки націоналістів „заткала”. Думаю, що справа лежить не у крайності висновків таких людей, а радше у заспалості, заско-рузливості, самовдоволенні із наявного стану, мовляв, в нас все в порядку, а також у затраченій еміграційній логіці та подекуди у духовій порожнечі відмиряючого в старому стилі т. зв. організованого націоналізму.

Кому із українських націоналістів не дорога ідея українського патріотизму, що виказав себе у формі відродженої думки визволення, боротьби, посвяти і, який взявши на себе організовані рамки політичного руху, пробував свого часу дати нову концепцію української людини? Така ідея — широка і ніколи не завершена, часами більш емоційна, як політична — була дорога кожному членові ОУН і симпатикові. І це не тому, що давала справді відповідь на все, але власне тому, що була незавершена, а в своєму потенціалі давала надії на перманентний прогрес, постійне вдосконалення, яка власне ніколи не стане закінченою догмою, але завжди шукатиме за новим, здоровшим, сучасним, все кращим. Незавершеність із обіцянкою шукання, з хотінням жертви задля нових правд української людини, з думкою про індивідуальну творчість для загалу — це тримало чимало першопорядних кадрових людей при націоналістичному рухові. І тоді коли появився своєрідний націоналістичний політрук, який

Любов стала релігією нашого поета, як і в недавно померлого американського поета Каммінгса, що його залюбки і чимало перекладає (а часом і наслідує) Бойчук. В поезіях Бойчука любов сягає часом ритуально-містерійних вершин.

Іноді любов до дівчини нагадує йому про його матір — і тоді замикається загадкове життєтворче коло, соняшною ланкою, без жадних фройдівських демонів (вірш „Усвідомлення”).

Мені подобається Бойчуків інстинкт, з яким він відчув у любові вічну загадку поєднання радості і болю, народження і смерті, — загадку, що хвилювала і мучила багатьох кращих творців трагічної лірики. Про цю вічну загадку кажуть нам щось вимовне кілька віршів із „Часу болю” і до десятка віршів із „Споминів любови”. Цього ще не вистачає на три книжки, що їх видав Бойчук. Але цього досить, щоб з вдячністю визнати в Бойчукові поета своєрідного і по-своєму неповторного, що має характер і силу йти найтруднішим шляхом поета — шляхом болю і любови.

Юрій Лавріненко

поставив догму — він вирубав перший осиковий кілок для майбутньої могили націоналістичного руху. І тоді, коли цей політрук породив кліки, коли він у поміч покликав собі хмару примітивів, що горіла про догму — це вже було копанням могили...

Думки Т. Лапичака в книжці „Український націоналізм” не визнають догми взагалі, а націоналістичної зокрема. Також не визнають заспаного спокою. Автор гостро критикує спроби затримання всякого прогресу думки: „Ідеал бачимо в святім спокої, в поверховній згоді”, а „кожну відважну і щиру думку приймаємо з недовірям і страхом, зі завистю і ненавистю дивимось на людину, що висуває голову понад пересіч”. Всякі теревені про однозгідність, яку диктують кліки та політруки, він називає спокоєм „побілених гробів”, однозгідністю, яка не є органічною, але є наслідком морального чи фізичного тиску.

Млявість багатьох людей з одного боку, догматичність з другого, подекуди політична невиробленість взагалі, а націоналістів зокрема з третього боку, а врешті — заляканість і моральний тиск (в минулому фізичний терор) з четвертого боку приводять до результату мовчанки. Мовчанка, закостенілість, неохота і невміння голосно і отверто говорити — це прокляття української людини, але зокрема націоналістів. Тому Т. Лапичак говорить про „бунт” в даному випадкові, як про корисне явище, а повсякчасну ревізію як необхідну потребу. Така потреба є не для завалення збудованого, але для направи руйнованого. Автор бачить в бунті і ревізіонізмі, отвертій критиці і дискусії вихід із сліпого кута і із задушливої атмосфери, яку навкруги себе створив організований націоналізм за останніх два десятиріччя.

Читаючи книжку Т. Лапичака видно його бунт. Його оригінальність вислову, іноді гострий словник прикметників й епітетів, багато контрастивних прикладів, отвертість аж до болі солідно стертої шкіри, правдомовність без закручування, прямолінійність і принциповість аж до подиву і, врешті, послідовність говорять, що автор безперечно глибоко переживав всі деталі наболілої проблеми. Мається враження, що все це наболіло йому чимало і що він висунув свою критику націоналізму не без внутрішнього труду, але раз вона прорвалася у нього — він пустив її бути спонтанною і щирою до кінця. В своїй спонтанності та при своєму собі властивому стилі він часто вживає міцних висловів. Деякі люди пробують обезцінити книжку ізза міцноти вислову, але ми думаємо, що якраз цей „міцний стиль” робить книжку ще більш живою і цікавою.

Визначувати всі позитиви книжки — це не значить підписуватись під її кожною сторінкою. Це було б навіть проти цілі самої книжки, бо основною думкою її є відчинити дискусію і відверто говорити всім і кожному зокрема про наболілі справи. Інакше — це було б ставити печатку догми під книжкою. Ревізіонізм — це передовсім дискусія, а згодом щойно висновки. Тому виходячи із такого заложення можна із окремими думками погоджуватись, або ні, але потрібно над ними дискутувати.

„...Мусимо здобутись на відвагу і мужність заглянути у власну душу, кинути оком на свої власні вчинки з перспективи пройденого шляху...” говорить автор при нагоді дискусії про слова і дійсність в житті націоналістів. В цій ділянці він відвертий аж до суворости. Рядом із тим він дає ряд життєвих прикладів, зокрема коли йдеться про теорію і практику ідеалізму, революційності, традиціоналізму, „охорони чистоти лінії”, затуманеного національного солідаризму,

правопорядку й інших моментів. Тут була і є велика розбіжність поміж теорією і практикою націоналізму і тому він „не вдержав при собі здорового елементу своїх власних кадрів, він не здобув собі здорового елементу визнаців". Ми б лише додали до авторового твердження ще й таке, що організований націоналізм не завжди мав оцей здоровий елемент. Від часу розламу ОУН всі фракції старались напхатись членством, байдуже, що вони говорили про „якість". Досить лише пригадати сорокові роки ще на Україні, а згодом в Зах. Європі коли то критерій набирання членів був такий: така то людина ненавидить бандерівців, значить вона „наша" і її треба негайно втягнути. Або: такий то лас мельниківців, його втратити для революційної роботи було б шкода і треба негайно йому дати призначення. Треба признати, що часто критерій вартости члена базувався на ненависти до противника, а не на фактичній позитивній стороні даного кандидата для „революції". Це ще більше розріджувало ряди здорового елементу. Нетерпимість посилювалась не тільки супроти фракційних противників, але в загальному — до інших проявів політичної думки. Тому то „якщо любов до нації вимагає непотрібної фізичної і моральної смерті її синів і дочок, то найвища пора проаналізувати вартість такої „любви", бо очевидно, що з такою любов'ю і з таким націоналізмом щось не в порядку".

Дещо невдалим прикладом послужився Т. Лапчик у порівнянні націоналізму із большевизмом. Якщо большевизм і деякі вияви примітивного, біологічно-звірячого націоналізму мають якісь спільні прикмети — це ще не означає, що вони тотожні по всій лінії. Поміж ними є подібності, як тоталітарність і диктатура, але такі ж тенденції і практики проявляли інші системи в різних часах: від інквізиції починаючи, через Робесп'єра у французькій революції до часів царської охоранки чи польської Берези Картузької. Однак їх большевизмом назвати не можна. Якщо говорити про певну подібність поміж большевизмом і націоналізмом то тут характеризує обох одна важлива прикмета: брак аргументу. На його місце тоді ставиться терор, байдуже — моральний чи фізичний. Якщо ж йдеться про самий кадр людей „покрою дегенерата і бездушного циніка", то тут також Т. Лапчик зробив дещо за широке порівняння, а також підтягнув під один шнурок всіх націоналістів колишніх і теперішніх часів. Бо чи можна б було вмістити, скажімо, Ольжича, Телігу, Сущика, Сціборського і інших до перекрою дегенератів — я б не сказав. Коли говорити про узагальнення, то вживаючи вільного порівняння лише для прикладу, можна б сказати, що на Україні свого часу було чимало бандитів, конокрадів й інших, але ось про Кармелюка народ пісні співає. Чи можна б його порівняти із звичайним конокрадом?

На стор. 64 автор пише: „...пануючою доктриною і духовим кліматом сучасного українства в поважній частині все це є доктрина насилля, примусу, диктатури і терору". Подекуди це правда, але також важко заставити все українство, або весь націоналістичний світ випити до дна бандерівську чашу. Всі ці притамаїності узагальнювати із цілим націоналістичним світом важко. Не маю на увазі розділяти націоналістів на гірших і тих дуже кращих, але коли говориться про брутальне насильство, аморальність, жорстокість, підлість і таке інше — тоді краще було б називати такі окремі дії, або окремих людей, незалежно від їх фракційної приналежності чи політичного вирою взагалі.

Чимало є спільних прикмет у всіх націоналістів, які є тотожними

з большевизмом, але вони націоналістів, ані інших жадібних влади большевиками не роблять. Є навіть відома поговорка, наприклад, що УРДП є революційною тоді коли когось б'є, але робиться демократичною коли її хтось б'є. Хоч її значний кадр — це відколення від бандерівців, однак це їх ані бандерівцями, ані большевиками не робить. Навіть тоді коли вони іноді працюють подібними методами, а крім того такі жадібні влади, як всякий націоналіст. Про подібність прикмет всіх націоналістів автор книжки в іншому говорить ясно, докладно і щиро. Сюди передовсім треба врахувати виключність, ексклюзивність, політичний монізм, самохвальство, нетерпимість дискусії і критики (хіба що вона йде „по лінії”), своєрідність суспільної моралі, однопартійність, фразеологія, нехтування традицій, уроність аж до самообману і врешті — замами диктаторства і терору морального у всіх, а в декотрих і фізичного.

Говорячи про нахили до диктатури націоналістів — Т. Лалічак поминув глибшого розгляду внутрішньої структури націоналістичних організацій. Цю справу він лише подекуди затронув у декількох прикладах, а справа ця вимагала б більшого продумання та дискусії. Бо з цього випливають багатющі висновки по лінії зовнішньої дії тих організацій. Відомим є вже давно і всім, що всі націоналістичні організації не мають навіть основних засад внутрішньої так би мовити демократії, себто права більшості, або толеранції меншості. Ніякі постанови, рішення і дії ніколи не були висловом більшості їх членства, або навіть провідного активу. Ніякий конгрес якої будь організації ніколи не був зложений із справді вибраних делегатів. Кожний з'їзд складався із призначених делегатів: їх призначав якийсь провідник якогось терену після ключа свого вподобання. Сам же такий провідник був визначуваний вищим провідником і т. д. Все скочувалось до одної нитки вищого керівництва організації. Спроби дискусії на т. зв. низах часто розглядалися, як спроби бунту, недодержання лінії, а щонайменше виставлялись на посміх „властими”. Навіть керівництва сателітних, себто т. зв. громадських організацій, що крутяться навкруги своєї матірної організації, заздалегідь обговорюються і визначаються політичними провідниками, відпоручниками та іншими „уповноваженими”. Такі сателітні, в основі суспільно-громадські красні й інші організації не мають впливу на біжучу політику, структуру цілого руху, не говорячи вже про проводи цілих організацій та контролю їх згідно із мандатом, який їм належиться ізза сили членства, фінансових субсидій та кількості інтелектуального кадру. Якщо свого часу УВО мала таку систему ведучи виключно революційну роботу, то ОУН, яка стала політичним рухом, на такий „люксус” собі дозволити не може.

При нагоді справи віджилої внутрішньої структури націоналістичних організацій варто відмітити влучну характеристику багатьох націоналістичних діячів, яку дав Т. Лалічак називаючи їх апаратчиками та „революційними професіоналістами”. Таких має мабуть кожна партія, але націоналісти таки взяли верх над всіми, бо такому створенню апарату бюрократів сприяла культивована психоза таємничості, підпільності (навіть на п'ять тисяч миль від ворога) та конспірації. Тип такий почав виростати ще на українських землях, згодом розмножившись на еміграційній ниві. Він має багату різноманітність і чимало кваліфікацій: один робить „лінію”, інший завідує касою різних визвольних фондів, ще інший репрезентує „край”, десятий вертить громадські організації, двадцятий робить шум, галас

і „революцію”. А багато, багато із них не має ніякої політичної освіти, а то й доброї загальної освіти... Більшість із них „не сіють і не жнуть”, але вдають із себе відданих працівників ідеї, яку розуміють по своєму. Всі разом завжди стараються змінити весь світ навколо себе на свій лад, але ніколи не здібні призадуматись над потребою, а то й можливістю змінити... себе. Свого часу, на одному студентському конгресі я такий тип назвав „організованим примітивом” (конгрес „Зарева”, Мюнхен 1950). Реакція була знаменита: найбільше кричали проти такої термінології не студенти, а ті, що студентами ніколи не були, і ті, які через окуляри кліки вбачали у вільній студентській думці партизанщину в ідеальному, класичному націоналізмі.

На стор. 91 читаємо: „Націоналісти, заслонюючись своєю особливістю, оригінальністю своєї політики — властиво вилімінували політику зовсім із нашого життя, а на її місце поставили ідеологію і тези”. Це ще було б пів біди. Але тих ідеологій є вже кілька, тез — без межі. Всі вони групами себе заперечують, себе поборюють, себе не визнають і кожна із них старається доказати себе кращою. А все ж, коли послухати яку будь із тих тез, а вони виголошуються часто деякими „уповноваженими” вже із замкненими очима (це єдине, чого вони навчилися) — тоді знаходить не тільки жаклива нудота, але зроджується думка, що всі ці апаратчики, ідеологи, діячі взагалі „вірні ідеї” — не проявляють здібностей прогресувати. Їх єдиним прогресом є хапання становищ у партійній драбині, або суспільних посад здобуваних за поміччю партійних плечей. Вони є тими, що замість політики ставлять тези, багато тез, хмару тез — далеких від життя.

В книжці Т. Лапичак займається не лише критикою. Він ставить питання про можливість оздоровлення і до того питання виходить із такого заложення: „Організований націоналізм потребує здорового виходу з сліпої вулиці суперечностей і внутрішніх криз”, а далі — „...українська визвольна справа вимагає не банкрутства, але рятунок українського націоналізму”.

Під оздоровленням націоналізму автор розуміє чимало потрібних змін, а серед них основніші такі: націоналізм мусить позбутись внутрішніх суперечностей і внутрішнього фальшу, зревідувати свої світоглядні заложення, відмовитись від абсолютних цілей й ідеологічного імперіялізму, виректись засобів терору і насильства, мати свою політичну лінію, себто актуальну позитивну політику, перевести основну перевірку своїх кадрів і метод дій, звільнитись від апарату професійних бюрократів і „революціонерів”, додержуватись засад чесної гри в українському світі і врешті — внести свій вклад у вияви українського вільного духа та залишити йому його внутрішню свободу.

Вимоги автор ставить чималі, але коли поважно думати про цілі українського націоналізму — треба признати — основні і необхідні. Як і перша частина книжки із критикою організованого націоналізму, так і друга частина із конструктивними бажаннями і вимогами — варта уважного читання, думання і поважної дискусії. Як би мотго для потреби дискусії дає автор такі слова: „Організація Українських Націоналістів, мимо вище наведених недомогань, все ще є потрібною фізичною силою нашої дійсності і ніяка здорово і логічно, а передовсім політично вишколена людина, не буде вимагати ліквідації цієї

3 НАШОГО СВІТУ

„ЕКСПЕРИМЕНТ” І „РЕАКЦІЯ”

Припустім: — хтось розписав анкету і поставив питання: — Хто з поетів сьогодні найбільш популярний, себто про кого у нас найбільше говорять? — І ще одне припущення: — ті, що відповідають, є щирі і чесні з собою. — Тоді відповідь мабуть звучала б: Емма Андіївська...

Тільки не думайте, що популярність здобула поетка завдяки своїм збіркам поезій, які свідчать про її великий, хоча ще дуже неєрівноважений талант, про її особливе багатство незвичайних, і знову часто ще неопанованих одним поетичним задумом метафор (метафора для метафори!). Не думайте, що говорячи про неї пам'ятають частинно критичні, а все ж поєднанні з признаннями рецензії українських і навіть польських (Лободовський) поважних літературознавців. Ні, розголос завдячує поетка — можна сказати — парі віршів із виданої в зовсім малому накладі збірки

„Риба і розмір”. Ті вірші порівнювали в довгій статті поширеного щоденника з учинком Герострата з Атен (це ослаблює обвинувачення, бо Атенам Герострат не вчинить ніякого зла, він жив в Ефезі...). Завдяки тим віршам закидали поетці злочин, який Сократ, суджений атенською вулицею, спокутував смертю: — деморалізацію молодітства... Ці вірші наново передрукують...

Після появи того роду рецензії люди питали, де можна дістати книжку. Після недавнього передруку тих розрекламованих віршів кілька осіб зупинило нас: — „Чи читали?” — На наше питання: — „Чи ви передплатите журнал?” — відповідь була: „О, ні, але це число передали нам знайомі...”

Якщо поетка таким викликом хотіла зробити експеримент і перевірити, чи ще щось може і що саме може перервати байдужість суспільства до поезії, то її експе-

організації”, а далі „...актуальні потреби нашого життя на еміграції — потреби політичні, суспільні, економічні, духові — вимагають не загины цієї організації, але її рятунку”.

Чи здобудеться організований націоналізм на таку дискусію, отверту, щирі і до кінця? Чи здобудуться хоча б його якісь частини? Чи здобудуться націоналісти на мужність ревізії свого чверть сторіччя, признати і виправити помилки? Час покаже. Книжка д-ра Томи Липичака — мабуть не перша. Есеї, статті, книжки, розгляди будуть і в майбутньому. Але залишається отвертим питанням, чи сучасні організовані націоналісти візьмуть участь в такій дискусії та пороблять висновки, чи дискусія буде проходити десь поза ними, їх свідомістю й участю? Продовжати робити далі своє без ревізії своїх кроків, або „відійти спокійно у привату може кожна людина. Немає в тому ані спеціальної й заслуги, ані чесности, ані героїства. Нам не потрібно покірних мовчазливих робітників. Але усвідомити зло і знайти в собі відвагу з тим злом боротись — оце вимога хвилини і почесне завдання сучасної української людини”. (стор. 137).

Д-р. Михайло Данилюк

римент удався. В цьому випадку люди виявили особливе зацікавлення, очевидно прикриваючи його „глибоким обуренням”.

Нас не захоплює ані той „експеримент” поетки, ані та „жива реакція”. Вірші називають порнографічними. У поезії це ще не найбільший гріх. Гірше те, що вони просто викликають несмак, і ми не радили б поетці вдаватися до таких засобів пробуджування сонних....

Але ми так само далекі від рівняння на ту реакцію і її речників. Суворі судді не звертали уваги на цілість творчості поетки, на злети її таланту. Вони писали свої акти обвинувачень тільки на основі її приниження. Коли б так із Овідієвого „Мистецтва кохання” вибрати й зачитувати окремі фрагменти, чи люди мали б уявлення про цього творця „Метаморфоз” (обов’язкової лектури в класичних гімназіях) і творця „Скарг”? Коли б із Гете взяти тільки уривок розмов Мефіста з жіночими з’явами Вальпургієвої ночі, або з Гайне

тільки „Пісню пісень”, коли б.... таких прикладів можна наводити сотні. Очевидно, всі ті речі не є лектурою для підлітків, але чи далі в нашій Абдері критерієм мистецтва мала б бути пригожість для дітей? І чи було б справедливо піддавати суспільству уявлення про вище названих і неназваних поетів тільки на основі таких вирваних фрагментів їхньої творчості?

І в нашому випадку вважасмо несправедливістю ідентифікувати творчість Емми Андіївської з цим її непотрібним вибриком. Тож щоб читачі нашого журналу не судили поетки тільки на основі розрекламованого і далі реклямованого вірша, даємо передрук іншого вірша цієї поетки, з останнього 4-го числа „Нових поезій”, збірника Нью-Йоркської групи; вірша, який і з погляду мистецтва (насиченої настроєм образности) і з погляду відчутної життєвої проблематики вважасмо одним з кращих створених українською поезією останніх років.

ЛІГУРІЙСЬКЕ ПОБЕРЕЖЖЯ

Горі згорнено — і на вузол.
Нема дороги для тих, що низом.
Покійника горою везуть.
Ще поворот, ще карнизом,
Море внизу.

Море внизу — низане, низове.
Покійника на ім’я назива:
Обізвись, о без вісти пропавший!
Море не ївши, море не пивши.
Де ти, душе?
Де ти, бувши?

Покійника горою везуть.
Ще поворот — і ніколи назад.
О тільки б знати, о тільки б знать....
Море.

ПАМ'ЯТКИ ПО МИХАЙЛОВІ КУРАХОВІ

18 червня минулого, 1962, року відійшов із нашого світу інж. Михайло Курах. Його брат-мистець залишив брата в кімнаті, в НІЙорку, в доброму, веселому настрою. Коли ж увечорі повернувся до дому, „...побачив його на фотелі. Він ніби спав. Книжка й олівцець були на землі. Руки відпочивали на раменах фотеля, на очах окуляри. Обличчя майже всміхалось”. — Образ смерті людини, що крізь буремні роки двох світових війн пройшов як вояк, засланець, громадянин, але ніколи не розставався з книжкою й олівцем.

Вже рік на самоті, на чужому, далекому кладовищі могила інж. Кураха. Але в бібліотечі УВАН, у НІЙорку, знаходиться окрема велика шафа з книгозбірнею Покійного, переданою в депозит і для користування: тривалий монумент і свідоцтво духових зацікавлень, яких не могли погасити доволі скромні матеріальні умовини, в яких жив Покійний.

І оце в річницю смерті друга пам'ятка. Брат-мистець, Іван Курах, видав люксово книжку поезій брата п. з. „Перед бра-

мою”, оздобивши її відбитками своїх картин. Покійний Михайло Курах ніколи не мав амбіцій бути чи називатись поетом. Але завжди було в ньому живе бажання передавати словом не тільки історичні події, яких співучасником він був, але й свої почування, якими супроводились ті події.

Ми добре розуміємо брата Покійного. Йому саме найдорожчі ці вияви почувань і рефлексій найближчої собі людини. Але також маємо надію, що віддавши данину особистим почуванням, Іван Курах постарасться ще і про упорядкування цінних мемуарів-записок і про воєнні й політичні події, яких співучасником був Михайло Курах, і про великих людей (Франко, Грушевський), в яких близький він ще замолоду бував.

Могила на кладовищі, чужому, далекому — чекає приближення, перенесення в українське серце довище. Жива ж опадщина-записки Михайла Кураха чекають упорядкування і видання бодай найцікавіших фрагментів.

КУЛЬТУРНИЙ ОБМІН — БЕЗ УКРАЇНИ

Журнали й окремі громадяни отримали вже „Запрошення до фестивалю Гюрока”, відомого імпресаріо, який минулого року презентував Київський Балет під керівництвом Павла Вірського. Той балет дістав небувало прихильні оцінки вибагливої американської критики. „Нью-Йорк Таймс” і „Геральд Трібюн” не мали слів похвали для мистецтва і техніки українського ансамблю.

Інакшої думки були деякі українські „мистецтвознавці”, які закидали славному Петрицькому нестильовість костюмів і декорацій, а самим продукціям — ак-

робатику замість мистецтва. Особливе ж занепокоєння викликало загальне захоплення балетом серед крайніх націоналістичних кіл і їхньої преси, які підозрівали в балеті, в культурному обміні між Вільним світом і СССР, небезпечного для еміграції троянського коня...

Цим разом тієї культурної міри „мистецтвознавці” і тієї передбачливості „політики” можуть бути спокійні. В програмі фестивалю Гюрока українських точок немає. Слушно з цього приводу заважують „Нові Дні” (Торонто, ч. 160), що ця програма „по-

винна вельми втішити еміграційних примітивів", які позують на „безпомилкових спасителів нації". Їм тривожитись нічого, бо „про Україну та її народ і культуру в США скоро ніхто нічого не почує, принаймні протягом ближчих років."

Але і тепер міркування тих „мистецтвознавців" і „політиків" розійшлося з дійсністю і з думками світової преси. Дійсність показала і справжні знавці справи стверджують, що культурний обмін між Вільним світом і СССР став небезпечним не для Вільно-

го світу, а саме для комунізму. Не світ заразився соцреалізмом, а західні мистецькі шукання і західні життєві манери стають модою в СССР і тривожать партію. І київський балет, що захоплював і нас і неукраїнців своїм щирим українським мистецтвом, не повернув еміграції на комуністичну віру, але видно Москва прийшла до переконання, що не здорово для українських ансамблів, хай під наглядом політруків, а все ж зустрінутись із вільними українцями, і хай коротко побувати в підсонні свободи.

УМИРАЙТЕ СПОКІЙНО

В санаторії, в Австрії, помер після довгої і тяжкої недуги письменник, журналіст, б. політв'язень Іван Шкварко. — Таке жалісне повідомлення знаходимо в „Свободі". І одночасно в цьому ж числі щоденника з 21 червня читаємо, що „земляки і приятелі Покійного... вирішили взяти під свою опіку могилу сл. п. Івана Шкварка в Тальгаймі, Австрія, поставити на ній хрест-пам'ятник, як також зібрати й упорядкувати його літературну спадщину, рукописи і листування."

Шляхетне рішення, але воно було б ще кращим, коли б хворому письменникові-журналістові

було зроблено прислугу ще за його життя. Колись, у Росії, посталала пісня про царський маніфест, що давав мертвим свободу, а живим арешт. Є деяка подібність у нашому світі духа: — мертвому — допомога, а живим — в'язнична келія самотності й байдужості...

А все ж є й потіха для працівників духа. Після вашої смерті і вам правдоподібно поставлять на могилі хрест і займуться вашими рукописами-духовними дітьми. Будуть може окремі редколегії, збірки на видання, засідання.... Все буде! Тільки умирайте спокійно...

Нова книжка В-ва „КЛЮЧ" — Серії: „ЖИТТЯ і МИСЛІ"

Д-р ТОМА ЛАПІЧАК:

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ

Критика і оборона

З м і с т:

Передмова. — Вступ. — Ревізіонізм і фідеїзм. — Чи можна критикувати націоналізм? — Хто може критикувати націоналізм? — Поміж словами і дійсністю. — Націоналізм і большевизм. — Націоналізм і демократія. — Що ж таке націоналізм? — Шляхи оздоровлення. — Збережіть свої тіла! — Про домо суа.

Ціна книжки 2.50 дол.

Прохають замовляти на адресу нашого журналу.

СПРАВИ ПУБЛІЦИСТИЧНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ

Співпраця з Союзом Українських Організацій Австралії (СУОА)

В останньому 4-му числі Бюлетеня СУОА, березень цього року, знаходимо звіт про Відділ Преси та Інформації, яким керує інж. Ярослав Булка. В плані діяльності Відділу в точках про співпрацю з Укр. Публ.-науковим Інститутом м. і. подано:

„За спонсорством СУОА та за пожертви українців в Австралії(...) вийде англомовний памфлет на тему: „30-ліття Голоду на Україні“, виданий Інститутом. Це буде одночасно одною з форм відзначення цієї трагічної річниці в Австралії. В цій цілі появилися заклики до Членів СУОА та українського громадянства на сторінках нашої преси в Австралії. Розіслані Стейтивом Громадам та Організаціям, включно з Новою Зеландією, 250 збіркових лист та 500 закликів в цілі переведення збірки в якнайшорішому реченні..

„В дальшому заплановано видати ще другий англомовний памфлет за індивідуальні пожертви у висоті найменше 10 фунтів від приватних осіб та організацій, яких прізвиська та назви організацій будуть поміщені на сторінках цього ж памфлету. Досі вже маємо зголошення біля 20 осіб та організацій. Деякі з них вже вплатили свої пожертви. Окремо уповноважено п. Леоніда Денисенка в Сідней організувати в подібний спосіб видання третього памфлету коштом жертводавців в Ново Південній Валії.”

БЮРО ПРАЦІ і ВИДАНЬ ІНСТИТУТУ особливо цінять співпрацю з Відділом Преси та Інформації в Австралії і тому нам дуже залежить на тому, щоб праці спонзоровані СУОА були в межах наших можливостей якнайкращі. Звідси деяка затримка

з памфлетом про „Голод”. Маємо незвичайно цінні матеріяли, довго збирані з преси і книжок різних національностей і різних авторів. Праця вийде більша ніж ми думали, бо матиме коло 40 сторінок. Змарнувати такі матеріяли непотрібним поспіхом — не хочемо. Запевняємо, що праця вже готова до друку і в липні вийде.

Взагалі ми повинні старатись, щоб наші видання, чужомовні й українські були по можливості бездоганні. Помилки в дотеперішніх виданнях спричинені саме поспіхом. Будемо старатись, щоб у наступних випусках їх не було.

Новий Осередок Інституту

15-го червня ц. р. відбулися в Міннеаполіс, Мінн., Основні Збори Осередку Інституту, приготовані Ініціативним Комітетом.

Програмову доповідь мав д-р М. Данилюк. Окремі думки її будуть надруковані в 2-му числі БЮЛЕТЕННЯ ІНСТИТУТУ, що в підготові. Організаційну доповідь мав п. А. Семенюк.

Першу Управу Осередку вибрано в такому складі: д-р М. Данилюк, голова; проф. Л. Палара, заступник голови; о. д-р В. Левицький, секретар. Члени Управи: д-р І. Дорошак, проф. М. Дербуш, д-р Раїса Данилюк і п. А. Семенюк. Контрольна Комісія: полк. В. Филипович, д-р П. Царградський і мгр. В. Кос.

Осередок має вже 27 членів.

Наше гасло: В кожному українському домі — всі видання Укр. Публ.-наукового Інституту. Вони — це зброя в боротьбі за правду про Україну, якої оборонцем в своєму довіллі повинен стати кожен українець.

3 книжок і преси

УКРАЇНЕЦЬ—НА ПАПСЬКОМУ ПРЕСТОЛІ

West, Morris L. *The Shoes of Fisher-man*. — New York, Morrow, 1963.

Це роман англійського письменника про українця на папському престолі. З цього вже ясно, що це сенсаційно-фантастичний твір, і також ясно, що він став темою розмов між українцями. Твір прийнятий світовою критикою з особливими признаннями, тож матиме велике поширення.

Українському читачеві повісті Веста прикро, що автор у кількох місцях називає Папу Кирила — росіянином. Це дало і може далі давати рецензентам підставу для заголовків у стилі „Росіянин — Папою”. Так уже зробила нью-йоркська Гералд Трібюн. Немає сумніву, що така плутанина у визначенні національності Папи підкошує ентузіазм українського читача. Однак треба з повним спокоєм мати на увазі такі факти:

В найважливіших місцях тексту Вест зовсім виразно називає пізнішого Папу Кирила — українцем. На самому початку повісті він говорить, що Папу вибиратиме 85 кардиналів, з-поміж котрих наймолодший (у повісті все можливе!) **українець** Кирило Лакота, який **недавно** приїхав до Риму із 17-літньої каторги в глибині СРСР. Лакота також хронологічно „наймолодший” кардинал, бо померлий Папа щойно кілька днів перед смертю виявив тайну, що український митрополит Кирило — це один із трьох іменованих кардиналами „ін пекторе”, в серці Папи. З його мучеництвом (він гооврить за „тих, що йдуть у темряві”) і з його молодістю зв'язуються надії старих кардиналів і українця Кирила Лакоту вибирають Папою.

Дещо далше в повісті подана

біографія Кирила Лакоти з того часу, коли він у зайнятому болшевиками Львові вступив на митрополичий престіл після смерті свого великого попередника-святця Андрея Шептицького.

Інтересний епізод — це аудієнція кардинала-примаса Польщі, який у повісті зветься Потоцьким, у Папи Кирила. Потоцький почуває себе непевно, не знаючи, яке буде відношення до Польщі українця, що пам'ятає сумну історію українсько-польських взаємин. Потоцький признає, що в співжитті обох народів було багато злого і що тяжко було б там дошукатись „братньої любови”. Достойна постава Папи Кирила, довголітнього мученика за Христову віру, розвіває сумніви польського примаса і він відходить упевнений, що великий Папа Кирило не шукатиме відплати.

Помимо підкреслених термінологічних недоліків появу цієї повісті мусимо вважати позитивним явищем. Факт, що мучеництво українського Митрополита вплинуло на уяву славного вже чужинецького письменника та стало темою твору, який попаде в руки може й мільйонів читачів; також те, що в повісті український митрополит-мученик стає найбільш достойним папського престолу — все це речі, що корисно для нас настроюють світову опінію.

Це в якійсь мірі переважує плутанину термінів Україна-Росія, український — російський, з якої автор не зумів визволитись. Але і на цей недолік мусимо дивитись із перспективи часу й умов, в яких живе автор. Наші бібліотекарі та інші люди, що слідкують за англомовними літературними новинами, добре знають, що чужі видання в кращому випадку нас українців промов-

чують, напр. відвідини нововибраного Папи Павла 6-го у хворого митрополита Йосифа Сліпого промовчані найбільшими часописами Нью-Йорку. Новину подав Джорнал Емерікен. В гіршому випадку ті, навіть із маркою „науковості, видання виписують про нас різні нісенитниці. На тлі такої дійсності можна краще розуміти і термінологічну неустійненість у романі Веста, зрештою надиханому теплою приязністю в відношенні до українського представника Церкви.

О. Ол.

Flender, Harold, Rescue in Denmark, — New York, Simon and Shuster, 1963.

На ст. 26-27 написано: „Поки устійнити протижидівські заходи в окупованих краях, німці пробували упевнитись, до якої міри їхні акції будуть підтримувані нежидівським населенням тих країв. Напр. їх досліді виявили, що в Польщі та Словаччині вони можуть почати переслідування жидів в кожен час і то безкарно. Поляки й словаки не тільки що не протестували б, але ще й помагали б. Українці перевищили нацистів у мордуванні місцевих жидів. Численні польські і словацькі жорстокості супроти жидів і українська масакра 100.000 жидів у Бабиному Ярі — були доказом точности німецьких передбачувань. В більшості країв під їх пануванням німці прийшли до висновку, що арешт і інтернування жидів зустріне малий або ніякий спротив. Їх досліді виявили тільки один вражаючий виняток: Данію.”

Ще трохи, і ми матимемо „наукові докази”, що взагалі в Україні німці поводитись чемно з жидами. Це українці нищили їх як оце в Бабиному Ярі в Києві... Після таких „розкрит” можна

питати, де границя і чи взагалі є границя злоби...

О. Ол.

Rouster, Vermont. Journey through the Soviet Union. — New York, Don Jones and Company, Inc.—1962,

Окремою книжкою видані записки-враження із подорожі по СССР, друковані в „The Wall Street Journal” і в „The National Observer”. Автор книжки — це редактор впливового „The Wall Street Journal”.

В розділі про „Новий імперіалізм” (ст. 13) автор виявляє орієнтацію і здібність іноді заглядати далі поза офіційну совєтсько-московську фасад. Він у Ташкенті, який „на мапі(...) є столицею Сов. Соц. Республіки Узбекистану, однієї з 15 ніби суверенних республік СССР.” В дійсності ж Ташкент — це „місто, з якого політична влада Москви сягає і керує Центральною Азією.”

Номінально, на чолі республіки Узбекистану стоять місцеві люди, але „в усіх ключевих позиціях знаходяться російські „дорадники”, напр. газети мають російського мовного дорадника, якого справжнім обов'язком є прямо тримати партійну лінію. Невидні, але всюди присутні російські інженери, агрономи і вчителі.”

І далі в цьому ж розділі (ст. 15-16) узагальнення: „Узбекистан не приєднався до Сов. Союзу добровільно в повному розумінні, він ставив спротив большевикам від 1917 до 1922 року. В цьому відношенні він дуже подібний до інших територій, що творять тепер частини СССР. Хоча цього майже не згадують в совєтських історіях, Україна, Грузія, Білорусь і Сибір також установили незалежні уряди (визнані як такі Леніним) і не уступали аж під напором Червоної ар-

мії на початках 20-х років.

„Так Московський Совет мав перед собою трудну проблему правління (навіть українці і грузини, ближча рідня росіян, мають свої власні мови), а Узбекистан дає добрий приклад для студіювання, як Москва бралась до тієї проблеми. Ту саму техніку вона застосовує в таких далеких місцях, як Сх. Німеччина і Куба.”

При всій орієнтації автор перецінює московську техніку камуфляжу-маскування, і тому не добачус негасного спротиву окупованих народів. Він називає ту техніку такою зручною колоніальною операцією, що „люди ледве знають про те або ледве журяться тим, що ними залізною рукою правлять із-далеку.” (ст. 18).

Р. В-к

Gottman, Jean (Institut d'Etudes Politiques, Paris — Institute for Advanced Studies, Princeton). **A geography of Europe.** New York, Henry Holst and Co. 1950 (Нове незмінене видання 1962).

Досить кількох уривків із найновіших часів для ілюстрації „наукового” підходу до історії України. „Після совєтської революції 1917 р., появилися знову незалежні гетьмани, які підносили претенсії на незалежну українську державу. Але вони були тільки провідниками банд (gang leaders). Цей український рух — це більш регіональне явище, ніж справжній національний почин.” — Автор часто вживає ще терміну „Малоросія”, не приймаючи до віdomу, що цей термін вже зник

навіть у сучасній російській термінології, і тримається хіба в найбільш заскоружлих біло-емігрантських виданнях. Все ж автор мусить признати, що „тепер в Україні більше людей говорить по українськи ніж у попередньому поколінні; також більше друкують наукових і літературних творів в Україні.” (ст. 590).

В минулому Україна для автора це безнадійне дике поле. На ст. 610 читаємо: „Україна в 17-му столітті все ще була клопотом і проблемою; здавалося, що той край ніколи не буде пристойно зорганізованим. Але коли відкрито поляків і турків, треба було якось організувати окупацію(...) Катерина велика пропонувала всю землю кожному з російської аристократії, скільки хто міг заняти і напровадити колонії рабів в Україну. Почалось поселення; відкрито і почато використувати урожайність чорнозему і около 1800 року назначено французького емігранта князя де Рішельє губернатором Південної Росії. Він організував край і над Чорним морем збудував порт Одесу...”

Польська історіографія вчила, що то поляки мусіли організувати дике українське поле. А тут автор, що покликається на Французький Інститут Політичних Студій і на Принстонський університет, установи з славою наукових осередків світового значення, повчає тепер, що чорнозем відкрила і навчила використовувати його Катерина 2-га, а край зорганізував французький губернатор! А світ орієнтується на „науку”!

Ро-Са

До Вшан. П. П. Післяплатників. Вам не є присмно діставати пригадки, а нам це забирає час, якого у нас мало, і забирає нам копшти, яких також у нас мало. Не змушуйте нас ще раз писати. Журнал утримується тільки передплатою і довго кредитувати не може.

НА ХВИЛЮЮЧОМУ ОКЕАНІ

Для поневоленого народу некорисна стабілізація світу, його політичних і економічних відносин. Для вільного людського духа нестерпна устійненість якихось доктрин, які посягають по значення непорушних догм. Сучасний пливкий стан світу дає більше надій і отирає більше можливостей і для духа і для поневолених народів. Сьогодні все пливе, „панта рей”. Після двох війн і всіх революцій світ далі ще не знаходить тривалих форм. У ньому відбуваються революційні зміни, а дух щойно шукає пригожих для наших днів відповідей на питання людини, її долі й призначення.

**

В ЗДА розгойдується расова революція. В постані і поведінці білих американців діють різні, суперечні мотиви. В глибинах підсвідомости озивається в них почуття провини супроти чорних, яких вони спровадили неначе худобу, купували і трактували як робоче тягло. Це почуття виразніше проглядає крізь християнську журналістику різних американських церков. Далі є зобов'язання, які накладає демократія, засада рівності в обличчі закону. Ці мотиви вимагають негайного зрівняння всіх у правах голосування і так само в інших ділянках життя. Але одночасно діють стримуючі внутрішні, політичні й економічні, причини. Обі партії, демократична і республіканська, оглядаються на південні стейти, противні зрівнянню, яких голоси можуть сильно заважати при президентських виборах наступного року. Провести і — де треба — силою накинати зрівняння — це значить здобути голоси чорних, але втратити багато голосів білих.... Поважну

роль відіграв й економічний чинник. На кожних 10 працюючих чорних є один безробітний. На кожних працюючих 20 білих є один безробітний. Звідси навіть в робітничих юніях боротьба проти дискримінації....

Всі ті проблеми рішаються легше інтелектом і засадами, а не тяжче здійснюються в житті. Спонтанно створюються окремі скупчення білих і окремі чорних, а за цим окремі школи і т. д. сегреговані не насильно, але життям.

Расова революція підриває американську зовнішню політику. В Азії й Африці уряд ЗДА всюди спомогає революції кольорових проти Європи. Цим він частинно заспокоював власних чорних і також, чужим коштом, заспокоював згадуване вище почуття провини супроти колишніх власних рабів. Пітримуючи революції кольорових народів Азії й Африки, ЗДА суперничала з демагогією СССР в світі і в Об'єднаних Націях; з тим, СССР, що збудувавши найбільшу колоніальну імперію, всюди виступає як оборонець кольорових народів проти білих імперіялістів і як заступник самовизначення народів.

Деяке облегшення, з особливою пильністю підкреслюване американською пресою, прийшло саме з-поза залізної завіси. Там також те, чого вимагає політика, не конечно йде в парі з життям. У Москві, в Софії (Болгарія) і в Празі (Чехословаччина) мали місце виступи місцевих проти привилейовних задля пропаганди африканців. Також деяке число бистріших африканців скоро зрозуміло, що Москві і сателітам йдеться не про їхні студії, але про накиннення їм комуністичної віри. Вони постарались по мож-

ливості скоро перейти до західних університетів.

Всі ті проблеми мають для нас особливо цікаву сторінку. Ми розуміємо добре боротьбу чорних за повноту політичних прав, але менше для нас зрозуміла їхня боротьба за повну життєву десегрегацію. Наша боротьба проти окупантів, російського, польського, йшла саме в ім'я — що так скажемо — сегрегації... Ми хотіли і намагались творити наш власний окремий світ духа і життя. Окупанти накидали нам десегрегацію, стараючись нас асимілювати. Вони боялись і протиставились тому, щоб ми творили „державу в державі” і завжди робили зусилля, щоб включити нас, утопити нас у своєму світі. Є в боротьбі чорних за життєву (не чисто політичну) десегрегацію щось із почуття меншецінності, яке каже напр. мешкати в нужденних умовах, але їздити дорогим возом, найкраще кеделеком.... І було в нашій боротьбі почуття повної рівновартості. Тим прикріше вражає нинішнє спішне пристосуванство новоприбулих і їхніх дітей, і приймання способу життя і поглядів тих не особливо цінних і високих кіл чужого суспільства, до яких маємо доступ. Це зрада почуття власної цінності, самопошани, зрада того душевного скарбу, який ми в великій мірі мали ще в батьківщині і якого не зламав натиск ворогів. Тут легкодушно його розгублюємо.

**

Подорож президента Кеннеді до Європи мала ціллю підірвати іншу революцію, яка там назрівала і яку можна окреслити як „революцію Європи”. Здавалося, що післявоєнний світ знаходить уже свою форму в двоподіллі, а саме в системі вільного і комуністичного світів із т. зв. нейтральними, з-поміж яких одні схилялись

у бік вільного, другі в бік комуністичного світу. В обох світах назріла „революція” проти такого стану. Європа якої речником стає Франція з де-Голем на чолі, і Китай — вимагають рівного голосу з дотепер рішальними з одного боку ЗДА, з другого СССР.

Москва пробує не допустити до отвертого розриву, не друкує китайських закидів і обвинувачень, старається відсунути ідеологічну дискусію, призначену на липень, яка легко могла б перемінитись у гарячу ідеологічну війну. — ЗДА намагаються охолодити запал головних партнерів Франції для „нової Європи”. Президент Кеннеді відвідує ідеологічну й Італію і підогреває їхній сантмент до американського опікуна.

З таких маневрів народжуються різні парадокси: ортодоксально-марксістський Китай обороняє націоналізм, і нині вже здобуває симпатії не тільки найближчих, отже залежних своїх сателітів (Північної Кореї, Північного В'єтнаму), але навіть на другому кінці світу... симпатії Румунії, яка хотіла б дійти бодай до півнезалежного статусу Польщі. — В Західному світі американські маневри задля відтягнення Німеччини від Франції довели до дивного стану: 18 років після найбільшого упокорення й приниження, Німеччина знайшлась у найвигіднішій зовнішньо-політичній позиції віддає, до якої всі залицяються. Франція будувала свої концепції на союзі з Німеччиною; американський президент обіцяє, що боронитиме свободу Німеччини навіть коли б мав наразити Америки на війну; а німецький президент Любке розкриває рубці нової німецької концепції використання ситуації на Сході, в СССР. Німеччина вже має добрі торговельні зв'язки з сателітами. Тепер — заявляє Лю-

бке — надходить час, коли положення в ССРСР не дасться на-правити ніякими чистками і пе-реорганізаціями, але вимагатиме радикальної зміни при допомозі чужого капіталу. Німеччина гото-ва піднятися великого завдання на Сході.

Ми нероз звертали увагу, на те, що сьогодні для України не-безпечні німецькі концепції. Во-ни завжди кружляють довкола повороту до границь 1939 року, себто виміни забраних Польщею східних німецьких провінцій за колишні західньо-українські, бі-лоруські землі, що між двома вій-нами належали до Польщі. І хоч президент Кеннеді, оце оглядаю-чи, берлінський мур, знову уро-чисто повертався в своїх промо-вах до Вилсонівських засад сво-бідного волевияву народів, то до-свід навчив нас великої правди, що ті засади замовкають в об-личчі сили і навіть вигоди. А американський керівник закор-донної політики, Раск, отверто нам пригадав ту правду... Тож зв'язувати надії з німецькими східними концепціями було б ті-льки наївністю.

**

Історія знає багато випадків, коли конечні соціальні революції доконувались диктаторами. Нині арабські країни дають нові при-клади. Це революції знизу, очо-лювані довірениками народу. Але сьогодні бачимо і приклади рід-ких того роду революцій згори. Шах Ірану, розділивши свої зем-лі поміж селян, проводить аграр-ну реформу при спритиві вели-ких світських і церковних земле-власників. Монарх, провідник аг-рарної революції, криваво здав-лює контр-революцію збаламу-чених мас. Це вже рідкий випа-док, — щось, що також вражає своєрідною парадоксальністю.

**

Світ і дух у пливкому стані. Тож і поняття втрачають свою яс-

ність і виразність. Знову низка — на перший погляд — парадок-сів. Навіть те, що виглядало не-зрушимою скелею, вчення й тра-диції католицької Церкви, під-дається дискусії. А тієї дискусії вимагав від Собору сам Папа, Іван 23-й.

Пливкість і неозначеність мож-на спостерігати і в тому, які змі-ни зайшли в змісті понятті лібе-ралізму. Колись те слово означа-ло напрямом, який бажав якнай-більшої свободи людини-індивіда, а владу, державу, рад був обме-жувати до можливо найвужчих конечностей. Сьогодні напр. аме-риканський лібералізм саме хо-тів би збільшувати компетенції виконної влади президента і зменшувати вплив законодавчої влади Конгресу. Подібно в закор-донній політиці ліберали виявля-ють найбільшу схильність до уступок Москві, яка хіба є яскра-вою антитезою всіх ліберальних — у звичайному розумінні цього слова — засад. Ще від часів Руз-велта слово „революція”, яким далі жонглює одна з найбільш контр-революційних держав світу, ССРСР, баламутить американських лібералів.

**

І вкінці ще один, здавалося б, парадокс, який нас дуже близь-ко обходить. Американські уря-дові кола часто підкреслюють, що їхні атомові ракети скеровані на арсенали і фабрики зброї в ССРСР, а не на залюднені міста. Франція творить свою незалежну атомову зброю, а військовий мі-ністр Франції, Мессмер, отверто заявляє, що вона скерована на столиці. Він їх називає: Москву, Ленінград Київ. Така заява кожного з нас проймас жахом. Суздаль, татари, Польща, Моск-ва, Німеччина — хто вже не руй-нував „сторозтерзану” золотаве-ру столицю?! Тепер французькі атомові ракети мали б зробити з неї рівне поле!

Спокійно проаналізувавши заяву, можемо не то заспокоїтись, але бодай сказати собі, що в ній особливої новості і свіжої причини до тривоги немає. Американські заяви про пощаду міст — гарні і напевно щирі, — в мирний час. Зрештою вони тепер і політично потрібні при всіх маневруваннях на конференціях в справі атомового роззброєння. Інакше виглядають ті самі речі підчас війни. В угоду Сталінові американські бомбовики знищили Дрезден, містечку столицю, без стратегічного значення, і вбили десятки тисяч населення, і то знищили весною 1945 року, коли перемога союзників була запевнена.

Знову ж заява французького міністра викликана не силою, а навпаки, слабкістю атомової зброї, яка щойно в стані народження. Її єдина ціль — відстрашувати. Для неї недосяжні віддалені спори друка СССР. Але погроза Москві, Ленінградові все ж може охолодити воєнний запал московсько-советського націоналізму атакувати „гнилу” Європу...

Тільки одна думка тривожить. Захід завжди маневрував і маневрує так, щоб поборюючи уряд, не образити „великого, російського народу”. Удар на Москву — це образа. Удар на Київ — це тільки пересторога... Тож зв'язувати надії на визволення України з атомовою війною — це бездумна легкомудрість. Колись Міцкевич міг молитись: Про загальну війну за визволення народів благасмо Тебе, Господи! — Сьогодні така молитва була б молитвою про загальну руїну людства.

Але пливкість і неустійненість відносин, духових, політичних, економічних, — це корисна для нас ситуація. Вона відкриває, в сфері духової культури і в сфері теоретичної підготовки будучих політичних і економічних офор-

млень, можливості і для нас включатись у світову проблематику і співдіяти в користь України. Але ми мусили б вийти з проулків наших дрібних парохіяльно-союзно-перестаріло-партизанських і інших гетто, і обличчям звернутись до широкого світу, його сучасних ідейних шукачів і його будучини. **М. І.**

Приятелям на прощання

АНДРІЙ ТИМОШІВЧИЧ ДЕРЕВ'ЯНКО

інженер-будівельник, б. доцент Харківського Будівельного Інституту помер 24 травня 1963 р. Похоронений на українському православному цвинтарі в Бавид Бруку.

Люблений і шанований, до кінця життя активний громадянин, голова Осередку Українського Публіцистично-наукового Інституту в Трентоні. З-поза могили патріот-громадянин прохас замість вінків на могилу складати пожертви на Церкву-Пам'ятник у Бавид Бруку або на Вільню Академію Наук у ЗДА.

Д-р МАРКІАН ТЕРЛЕЦЬКИЙ

помер 2 травня 1963 р. в Нью-Йорку.

В Україні (Галичині) педагог і громадянин, директор української гімназії „Рідної школи” в Яворові, потім інспектор середніх шкіл „Рідної Школи” (12 гімназій, 3 торговельні і 5 фахово доповнючих шкіл), за німецької окупації директор української гімназії в Ярославі. Редактор педагогічного журналу „Рідна Школа”. — На скитальстві і вкінці в ЗДА завжди живий дух у слабому вже, змученому тілі.

Родинам Покійних висловлюємо щире співчуття

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА. — Том CL XXIV

Theodor Mackiw

Mazepa im Lichte der zeitgenössischen deutschen Quellen — Verlag Ukraine, München, 1963. Ст. 112. (Теодор Мацьків: Мазепа в світлі сучасних йому німецьких джерел)

Із передмови автора: „Основою цієї праці є моя дисертація п. з. „Українське козацтво в світлі німецької літератури першої половини 18-го ст.“, яка була представлена вже 1950 р. філософічному факультетові університету Йогана Вольфганга Гете у Франкфурті над Майном. Та від того часу працю поглиблено й розширено шляхом використання нових джерел. — З огляду на те, що деякі з наведених джерел стали бібліографічними рідкостями, автор вважав слушною річчю в додатку передрукувати в уривках різні раніші тексти про Мазепу“. (Перекл. з нім).

Окремою відбиткою з Архіву історії культури (Archiv für Kulturgeschichte) т. XLIV, зшит 3, 1962 р. (ст. 350-354) вийшла стаття того ж автора п. з. „Mazepas

Fürstentitel im Lichte seines Briefes an Kaiser Jozef I“ (Княжий титул Мазепи в світлі його листа до цесаря Йосифа I.).

Прислане до редакції:

М. Г. Марущак: Система німецьких концтаборів і політика винищення в Україні. — Загальна бібліотека „УКТ“. — Вінніпег, 1963. Ст. 88.

Для англомовного читача зладжено резюме при кінці книжки.

Василь Гришко: Москва сльозам не вірить. Трагедія України 1933 року з перспективи 30-річчя. — Видання „Добрус“-у в США. — Нью-Йорк, 1963. Ст. 68.

Говорить Радіо Свобода. Збірка матеріалів української програми. — Книжка 3. — Мюнхен, 1962. Ст. 224.

Під знаком внутрішньої консолідації. Активність Метрополітального Відділу УККА в Дітроїті, за час від 1. 4. 1962 до 31. 3. 1963. — Ст. 32.

ЧОМУ?

● Будь-ласка, помістіть на сторінках Валпого атрактивного „Чому?“ одне цікаве питання, що виринуло з нагоди золотого ювілею „самостійності“ Української Католицької Церкви в Америці, про що в останніх днях травня ц. р. писала наша преса, напр. „Свобода“ з 31. 5. 1963, у статті „В золотий ювілей“.

Якщо Українська Католицька Церква в Америці самостійна, то чому одна з найважливіших діянок пастирської діяльності: парохіяльне шкільництво, підпорядковане юрисдикції чужої (американської) церкви і чужих епи-

скопів і архієпископів із їхніми навчально-виховними програмами, а не українській церкві з її митрополитом і єпископами та з відповідною для української церкви у Вільному світі програмою навчання і виховання. Чому?

Відповідь: Рідко бувають товариські розмови, які — бодай між іншим — не торкалися б болючої справи парохіяльного шкільництва. Коли судити по нашій кореспонденції, то правдоподібно й інші журнали й часописи дістають обильну пошту з проблемами цього шкільництва. Є багато

нарікань з боку суспільства і з боку самих батьків, але й є багато непослідовності в поставі суспільства і в поставі батьків.

Наведений лист із питанням, одним із багатьох того роду, ясніше формулює іноді розпливчасті гадки. Думаємо, що для ясності в дальших дискусіях, було б добре, коли б наші церковні кола, які керують шкільництвом, подали в пресі Повно і докладно всі норми, які зобов'язують в ЗДА парохіяльні школи. Уявлення суспільства скаламучені то заявами про „самостійність", то відкликами до „норм і приписів".

Очевидно, це не значить, що оголошення норм мусить закінчити всю справу. Особливо українське суспільство привикло до боротьби за право, зокрема за „Рідну Школу", тож ніколи не вважає готових норм за остаточний „Страшний суд" без відклику...

● Чому у нас „молодість" триває значно довше, ніж у інших народів? Письменники, поети, мистці, науковці, також політики, яким уже минула тридцятка, навіть сороківка, у нас часто рахуються ще „молодими"... В порівнянні з деякими нашими „молодими", Байрон, світової слави поет у 24-му році життя, Гете, в 30-му році поетична і політична знаменитість (тайний радник і незабаром міністр), Шіллер, Гайне, або ближчі до нас: Міцкевич (апогей: „Пан Тадей" закінчений у 36-му році життя), Словацький, Пушкін, Лермонтов — це просто „юнаки". Чи не цікаве явище?

Відповідь: Цікаве явище і причин для нього багато. Спробуймо назвати кілька характеристичних для нашої найновішої історії.

Передовсім треба завважити, що та довготривала „молодість" більше західно-українського, зо-

крема галицького походження. А що в скитальських таборах і Вільному світі знайшлося більше галичан, то „перманентна молодість" починає іноді передаватися і східним українцям. — І ще друге попередження: довготривала „молодість" — передовсім „інтелігентське" чи „півінтелігентське" явище. Селяни й робітники дозрівали і старілись нормально.

Також треба додати, що й у Галичині „непроминальна молодість" — явище не дуже давнє. Воно зродилось і утвердилось за польських часів між двома війнами. А тут роллю відіграли не тільки політично-економічні відносини, накинута окупантом, але й дух часу.

За Австрії молодий кандидат до „панського" звання, урядовця, адвоката, лікаря, вчителя — кінчав студії, маючи в пересічі 23-24 роки, і відбувши однорічну військову службу, легко діставав „посаду", одружувався. Якщо ще були у нього амбіції грати важливішу роллю в місцевому суспільстві, чи в ширшому політичному житті краю, він не бажав, щоб на нього дивились як на молодика. Він хотів бути поважним, статечним, достойним довір'я і т. д. Тоді 30-літній неодружений мужчина рахувався старим холостяком, а сорокалітній „патер фамиліас" — старшою, навіть старшою людиною.

Зміна прийшла після війни, за польських умовин. Перед інтелігентською молоддю майже закрились двері до урядничих кар'єр. Вона стала безробітною, або тяжко добувала собі верстат праці власними зусиллям у кооперативних чи приватних підприємствах. Такий людині ледве під сороківку вдавалось забезпечити собі якийсь півпевний, скромний прожиток, і така людина аж тоді могла думати про родинне життя, про одруження. То

й ясно, що така людина довго залишалася „молодою”, хотіла залишатись „молодою”, підкреслювала свою „молодість”. Молодість живе — надіями, старші — здобутими позиціями, зовсім старі — споминами. В Польщі для інтелігентської й півінтелігентської верстви в масі залишались тільки.... надії, отже... „молодість”.

Це були економічні й політичні причини, накинута чужим режимом. Але до них приєдналися інші мотиви, народжені із-внутра українського суспільства і з духа часу. Це доба тоталітарних (комуністичних і націоналістичних) революцій проти минулого порядку речей. В Сов. Союзі ставка йшла на нове, молоде покоління. По містах Італії лунали пісні про „джовінеццу”. Німецький націонал-соціалізм апелював до „Гітлер-югенд”-у, і до (— знову психічний і економічний фактори у співдії —), до патріотичного ресантименту старшин і підстаршин, які після війни творили великі маси здекласованих, безробітних невдоволених.

В Зах. Україні, під Польщею, було їх порівнюючи ще більше. Українська Військова Організація (УВО) 20-х років це організації старшин, які рishали продовжувати боротьбу за державність. А в націоналістичний рух, який на порозі 30-років оформився головню в ОУН, влилась молодь, яка особисто не досвідчила війни, світової і за українську державність, але очарована романтикою, втіленою в стрілецьких піснях і оповіданнях вояків Придніпрянської й Галицької Армій, сама прагнула глибших емоцій і патріотичного подвигу. І знову до ідеалістичних мотивів приєдналися і економічні: масовість ОУН треба пояснити також аграрним перенаселенням краю і недопусканням польською владою селянської молоді до міст,

до промислу, торгівлі і вищої освіти. Юнак у безнадійному положенні ставав революціонером. — Провідники того руху молоді, навіть 30-ти чи 40-літні, старались завжди залишатись „молодими” і протиставити себе і „руху молоді” засидженій неперотності старших.

Поруч таких „вічно-молодих” політиків постала ще й неполітична „тривало-молода” група талановитих і амбітних людей, які в нормальних умовах своєї держави заспокоювалися б достойними місцями університетських професорів, вищих адміністраторів і т. п. В умовах окупації вони також жили... надіями, і очевидно залишались, прагнули залишатись молодими, вмовляли в себе, що вони справді ще „надійні”, отже... молоді.

Ось відповідь: — передвоєнні, вузько-міщанські часи робили людей передчасно старими, надутими достойниками. Ненормальні часи революцій і окупацій творили з старших осіб... „молодих”.

Обі крайності однаково нездорові, і однаково в деякій мірі смішні...

Книжки Докі Гумєнної

- 4-й том „Діти Чумацького шляху” ціна — 2.50
— роман
„Велике Цабе” — повість — 2.50
„Хрещатий Яр” (у твердій оправі) — 4.50
— Роман-хроніка
„Епізод із життя Європи Критської” — 2.50
— Феєрія
„Вічні вогні Алберти” — 2.00
— репортаж
„Жадоба” — збірка оповідань — 2.75

Замовлення і оплату надсила-ти на адресу:
D. Humenna, c/o UVAN, 206 West
100St. New York 25, N. Y. U.S.A.

Від адміністрації

СПРАВИ ЗБІРНОГО МЕЦЕНАТСТВА

Одночасно з цим числом журналу висилаємо окремі листи-подяки до Членів Зб. Меценатства.

Від виходу 3-4 числа до кінця червня на цей рахунок прислали Вш. ПП.: Тетяна Гладій, Торонто; Б. Гнатюк, Мер.-Ст.; С. Дорошак, Бофало; І. Дубилко, То-

ронто; Б. Мигаль, Оттава; Т. Рожанковський, Гадсон (15,00); А. Слободян, Торонто; Б.-Хр. Турченко, Фил. — Коли при прізвиську не подана цифра, то це знак, що сплачено 12,00 дол.

Щиро дякуємо.

ФОНД ПОМОЧІ НЕСПРОМОЖНОМУ БРАТОВІ

На цей фонд прислали Вшан. ПП.: — д-р С. Дорошак, Бофало — 8,00 дол.; д-р П. Богданський, Ірвінгтон — 5,00 дол.; п. Тетяна Гладій, Торонто — 3,00 дол.;

п. Михайло Стефанів, Натлі — 3,00 дол.; п. М. Бориславський, Честер — 2,00 дол.

Щиро дякуємо. Далі буде.

ПОЧТА ЗАВЕРНУЛА

останнє 3-4/1963 р. число з поясненнями „змінив адресу” або „невідомий” вислане на такі адреси: М. Ступницький, Гартфорд; Б. Бараник, Торонто; У. Даркович, Оттава; Т. Стельмах, Л.-Анджелес; І. Перейма, Детройт; С.

Ремеза, Оттава; К. Мигаль, Торонто; Д. Горняткевич, Ньюарк; В. Надрага, Філадельфія; І. Стебельський, Денвер.

Коли б хто знавших Читачів знав нові адреси названих осіб, прохасмо ласкаво нас повідомити.

Умови передплати

на рік	5.00 дол.
на півріччя	2.75 дол.
окреме число	0.50 дол.

Адреса „Листів до Приятелів”
— Letters to Friends,
P. O. Box 428 Newark 1, N. J. USA

Адреси для Австралії:

Dr. V. Bilynskyj, 43 Mathoura Rd.
Toorak SE. 2 Victoria, Australia.
Mr. I. Hrynowych, 121 Kildare St.
Blacktown N.S.W. Australia.
Mr. T. Pasieczynskyj, 60 Hughes St.,
Mile End. South Australia.

В-во „КЛЮЧ”

З редакцію: М. Шлемкевич

За в-во Д. Кузик. Л. Ломіш. О. Олесницький. Ом. Тарнавський

Ціна 1.00 дол. (Подвійне число)

LETTERS TO FRIENDS
P. O. Box 428.
Newark 1, N. J.